

Očekivanja o brizi za starije roditelje iz perspektive starijih roditelja i odrasle djece: uloga privrženosti i filijalne zrelosti

Banov, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:444107>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Diplomski studij psihologije

Katarina Banov

Očekivanja o brizi za starije roditelje iz perspektive starijih
roditelja i odrasle djece: uloga privrženosti i filijalne zrelosti

Diplomski rad

Rijeka, 2016
Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet
Diplomski studij psihologije

Katarina Banov

Očekivanja o brizi za starije roditelje iz perspektive starijih
roditelja i odrasle djece: uloga privrženosti i filijalne zrelosti

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Sanja Smojver-Ažić

Rijeka, 2016.

IZJAVA

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad izradila samostalno, znanjem stečenim na Odsjeku za psihologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, služeći se navedenim izvorima podataka i uz stručno vodstvo mentorice izv. prof. dr. sc. Sanje Smojver-Ažić.

Rijeka, rujan, 2016.

SAŽETAK

Dugotrajna briga za osobe starije dobi u uvjetima demografskog starenja i ograničene dostupnosti javnih izvora skrbi, sve češće se odvija u neformalnim uvjetima, unutar obitelji i kao odgovornost odrasle djece starijih roditelja.

Ranija istraživanja pokazuju kako je osobinama odnosa privrženosti roditelja i djece moguće predvidjeti spremnost odrasle djece na pružanje skrbi roditelju u starijoj dobi, ali i sklonost roditelja prema primanju filijalne solidarnosti. Kao odrednica brige za roditelja predložen je u novije vrijeme i konstrukt filijalne zrelosti kojim se opisuje sposobnost odraslog djeteta da sagleda roditelja u razvojnom kontekstu kao pojedinca s ograničenjima, što se odražava u mogućnosti razumijevanja, ali i udaljavanja od roditelja.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati ulogu dimenzija privrženosti kao odrednica očekivanja o budućoj brizi odraslog djeteta za roditelja starije dobi na uzorku ispitanika u ulozi odrasle djece (N=237) i roditelja (N=143). Kod odrasle djece ispitani su i prediktivni efekti filijalne zrelosti na očekivana o brizi. Konačno, istraživanjem je provjerena i povezanost očekivanja o brizi i zadovoljstva životom i odnosom djecom ispitanika roditelja odrasle djece. Za potrebe istraživanja prevedena je Skala filijalne zrelosti te konstruirana Skala očekivanja o brizi te su ispitane njihove psihometrijske karakteristike i faktorska struktura.

U oba uzorka, dimenzije privrženosti bile su povezane s očekivanjima o brizi: kod roditelja dimenzija anksioznosti je pozitivan, a izbjegavanja negativan prediktor očekivanja o brizi. Na uzorku odrasle djece dimenzije filijalne zrelosti doprinose objašnjenju očekivanja o brizi za roditelja i nakon kontrole efekata dimenzije privrženosti. Pronađena je djelomična medijacija dimenzije filijalne zrelosti razumijevanja na efekte izbjegavanja na očekivanja o brizi. Zadovoljstvo životom nije povezano s očekivanjima o brizi vlastitog djeteta, koja s druge strane predviđaju roditeljsko zadovoljstvo odnosom s djecom.

Ključne riječi: očekivanja o brizi, privrženost, filijalna zrelost, zadovoljstvo odnosom s djecom, međugeneracijska solidarnost

ABSTRACT

In the context of the „greying“ society and limited availability of public-health facilities, long term care for the elderly often takes place in an informal family context, by means of filial responsibility.

Previous research shows that attachment bonds between older parents and their adult children can predict adult children's willingness to provide care for the elderly parents as well as the parent's filial solidarity seeking. The construct of filial maturity has recently been proposed as a predictor of filial elderly care. It describes offspring's ability to perceive parents in a developmental context, as individuals with their limitations, resulting in their ability of comprehending as well as distancing themselves from parents.

The aim of this study was to investigate how the attachment orientations of adult children (N = 237) and older parents (N = 143) predict future parent caregiving. The effects of filial maturity dimensions (comprehending and distancing) on future caregiving expectations were explored on the adult children sample. Finally, the correlation between caregiving expectations and the evaluation of life and adult child-relationship satisfaction has been tested. For the purpose of this study, the Filial maturity measure was translated and the Caregiving expectations scale was developed. Therefore, one of the aims of this study was to examine their factor structure and psychometric characteristics.

In both samples, the attachment dimensions were connected to caregiving expectations: for the parents, the attachment anxiety was a positive, and the attachment avoidance a negative predictor of caregiving expectations. On the other hand, for the adult children, the dimensions of filial maturity had a significant contribution in predicting caregiving expectations, after controlling for attachment dimensions. A partial mediation effect of the comprehending dimension on the negative effects of attachment avoidance on caregiving expectations was found. Life satisfaction was not connected with future caregiving expectations unlike the adult child-relationship satisfaction.

Key words: caregiving expectations, attachment, filial maturity, adult child-relationship satisfaction, intergenerational solidarity

SADRŽAJ

1. UVOD	8
2. BRIGA O STARIJIM OSOBAMA I DEMOGRAFSKI POKAZATELJI.....	11
2.1. Demografski pokazatelji potreba osoba starije životne dobi	11
2.2. Demografske odrednice pružatelja neformalne brige za starije	12
3. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	14
3.1. Filijalna odgovornost – definicija i ishodi	14
3.1.1. Model međugeneracijske solidarnosti.....	15
3.1.2. Filijalna zrelost i očekivanja o brizi	17
3.2. Teorija privrženosti i međugeneracijska solidarnost.....	19
3.2.1. Temeljne postavke teorije privrženosti	19
3.2.2. Privrženost i altruizam – kako je sustav brige povezan s privrženošću?	21
3.2.3. Privrženost i očekivanja o filijalnoj brizi za starije.....	23
3.2.4. Efekti stilova privrženosti i preferencije primanja i pružanja socijalne podrške ...	25
4. CILJ ISTRAŽIVANJA	28
5. PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA.....	28
5.1. Problemi	28
5.2. Hipoteze	29
6. METODA.....	30
6.1. Ispitanici	30
6.2. Instrumentarij	31
6.2.1. Demografski podatci	31
6.2.2. Mjera međugeneracijske solidarnosti.....	31
6.2.3. Inventar iskustva u bliskim vezama – skraćena verzija	32
6.2.4. Skala filijalne zrelosti.....	33
6.2.5. Skala očekivanja o brizi za starijeg roditelja	35
6.2.6. Skala zadovoljstva životom, odnosom s djecom i odnosom s bračnim partnerom	37
6.3. Postupak istraživanja.....	37
7. REZULTATI.....	37
7.1. Ispitivanje razlika u očekivanjima o brizi za roditelja starije dobi ovisno o ulozi ispitanika i spolu odraslog djeteta	38

7.2. Provjera prediktora očekivanjima o brizi za roditelja starije dobi na uzorku odrasle djece	40
7.3. Provjera prediktora roditeljskih očekivanjima o brizi.....	43
7.4. Provjera prediktora roditeljskog zadovoljstva životom i odnosom s odraslom djecom	45
7. RASPRAVA.....	46
8.1. Razlike u očekivanjima o brizi ovisno o ulozi i spolu ispitanika.....	47
8.2. Odrednice očekivanja odrasle djece o brizi za vlastite roditelje starije dobi - uloga dimenzija privrženosti i filijalne zrelosti.....	50
8.3. Roditeljska očekivanja o brizi njihove odrasle djece - uloga dimenzija privrženosti...	53
8.4. Roditeljska očekivanja o brizi njihove odrasle djece - efekti na zadovoljstvo odnosom s djecom.....	54
8.4. Ograničenja i prijedlozi za buduća istraživanja	55
8. ZAKLJUČAK	57
9. LITERATURA.....	57
10. PRILOZI.....	63

1. UVOD

U okviru aktualnih demografskih trendova, planiranje dugoročne skrbi za osobe starije životne dobi i osnaživanje njihovih obitelji kao izvora podrške, postaju pitanja od rastućeg javnog interesa. Svjetska zdravstvena organizacija u *Izvještaju o starenju* (2015) opisuje izazove koje će produžetak životnoga vijeka predstavljati za zdravstveni i ekonomski sustav te društvo u cjelini. Osim potrebe za povećanjem efikasnosti javno-zdravstvenih i usluga socijalne zaštite, te oslanjanje na postignuta tehnološka dostignuća, ova organizacija naglašava i važnost prepoznavanja i razvoja dva područja društvenih resursa. Prvi predstavlja redefiniranje starosti od razdoblja pasivnosti i nemoći, prema onome što ova organizacija naziva aktivnim starenjem, koje koristi očuvane snage pojedinca, njegovo iskustvo i mudrost kao potencijal i društveni resurs. Druga domena, koju u suvremenim okolnostima življenja treba dodatno jačati edukacijom i osiguranjem uvjeta za njeno upravljanje dugotrajnom brigom (eng. *long-term care*) za starije, jest uloga obitelji koja u mnogim sredinama, a posebno onim ruralnim, ostaje primarni izvor brige za starije (Podgorelec i Klempić, 2007). Predloženo istraživanje očekivanja buduće brige za starije osobe uzima stoga u obzir ove dvije perspektive, starijih osoba očuvanih potencijala s jedne i njihovih obitelji, odnosno odrasle djece kao izvora potpore s druge strane.

Brojna dosadašnja istraživanja identificirala su zaštitne čimbenike poput varijabli ličnosti ili sigurne privrženosti, koje omogućuju lakše suočavanje sa skrbničkim teretom (eng. *caregiver burden*) (Van der Lee, Bakker, Duivenvoorden i Dros, 2014; Karantzas, Evans i Foddy, 2010; Merz i Consedine, 2009). Posebno važnu ulogu u očuvanju dobrobiti, kako skrbnika tako i starije osobe ima upravo osjećaj pripremljenosti za tu ulogu (Paulson i Basset, 2015). Ipak, dugoročne odluke o izboru budućeg skrbnika, mjesta stanovanja i oblicima primljene njege često se donose naglo i pod pritiskom trenutne potrebe, primjerice uslijed frakture uzrokovane padom starije osobe, kada ona više ne može nezavisno sudjelovati u ovim odlukama (Sorensen i Pinquart, 2001). Stoga Fowler, Fisher i Pitts (2014) naglašavaju važnost ranijeg otvaranja ove teme obiteljskim razgovorom, te zajedničko istraživanje i usporedbu očekivanja svih uključenih strana. Različitost usvojenih filijalni normi, te posljedično i očekivanja o budućoj brizi, koja se očituje u normativnoj neusklađenosti generacija, predstavlja rizični čimbenik dobrobiti starijih (Čudina-Obradović i Obradović, 2004). Stoga je razumijevanje mehanizama obiteljskog donošenja odluka o brizi za starije i razlika u očekivanjima iste, područje rastućeg istraživačkog interesa, koje može doprinijeti i oblikovanju preventivnih intervencija.

Dvije teorije međugeneracijskih odnosa i obiteljske razmjene široko su primjenjivane u objašnjenju fenomena filijalne brige za roditelja u starijoj dobi: teorija međugeneracijske solidarnosti i teorija privrženosti. Prva teorija opisuje nekoliko oblika razmjene različitih dobara među generacijama članova obitelji. Teorija privrženosti, s druge strane objašnjava efekte kvalitete emocionalne interakcije između roditelja i djeteta te razvijenog obrasca slike o sebi i dugima na traženje i primanje sigurnosti koju donosi brižno ponašanje (Merz, Schuengel i Schulze, 2007). Uz to, neki oblici brige definirani teorijom međugeneracijske solidarnosti, poput instrumentalne pomoći, pokazali su se otpornijima na efekte dimenzija privrženosti (Carpenter, 2001), što naglašava važnost istraživanja razvojnih varijabli koje određuju pripremljenost odraslog djeteta za ponašanja filijalne odgovornosti (Paulson i Basset, 2015). Postupno prihvaćanje ograničenja i slabosti roditelja te preuzimanje filijalne odgovornosti za njegovu dobrobit, koje neki autori nazivaju i filijalnom zrelošću (Marcoen, 1995; Stiens, Maeck i Stoppe, 2006), preduvjet je za donošenje odluke o iskazivanju filijalne brige. Dosadašnja istraživanja još nisu ispitala ulogu filijalne zrelosti u odnosu dimenzija privrženosti i filijalne solidarnosti. Stoga će u ovom istraživanju biti ispitana uloga dimenzija privrženosti i filijalne zrelosti na očekivanja međugeneracijske, odnosno filijalne brige za roditelja u starosti.

U Hrvatskoj trenutno nisu dostupni detaljni državni podaci o uvjetima obiteljske brige za starije, posebno u odnosu na brojne druge zemlje Europske unije u kojima se provode i longitudinalna istraživanja ove teme. S obzirom na rijetkost istraživanja psiholoških mehanizama filijalne odgovornosti i filijalnih normi na domaćem uzorku, većina spoznaja proizlazi iz istraživanja uzoraka stanovnika Sjedinjenih Američkih Država, koje obilježava individualistička kultura. Južnu Europu obilježava s druge strane kultura usmjerenosti na obitelji, u kojoj obiteljske obaveze tradicionalno igraju ključnu ulogu u zadovoljenju osnovnih potreba, te u kojoj postoji niska razina povjerenja u javne institucije (Del Corso i Lanz, 2013). Hrvatsku njeno kulturno-povijesno nasljeđe socijalističkog sustava dodatno razlikuje od većine mediteranskih zemalja, odražava se u društvenoj pasivnosti građana i slabijoj razvijenosti civilnog društva kao izvora solidarnosti (Strika, 2006). Ipak, istraživanje uloge kulturalne specifičnosti istočnoeuropskih i mediteranskih zemalja u određenju filijalnih normi i ponašanja brige nadilazi temu ovog rada.

Kako bi razumjeli ulogu psiholoških čimbenika na brigu o roditelju, potrebno je najprije razumjeti trenutnu sliku potreba i dostupnosti izvora kako formalne, tako i neformalne pomoći. Stoga će prije određenja teorijskih postavki istraživanja ukratko biti predstavljeni nalazi demografskih čimbenika koji određuju potrebu, ali i resurse neformalnog zbrinjavanja starijih

osoba, s posebnim naglaskom na dostupna istraživanja provedena na stanovništvu Republike Hrvatske.

U središnjem dijelu rada metodom upitnika istražiti će se višestruka pitanja očekivanja filijalne brige. Najprije će biti provjerene razlike u očekivanjima filijalne solidarnosti kod budućih primatelja, odnosno ispitanika u ulozi starijih roditelja, i kod potencijalnih budućih pružatelja brige, odnosno ispitanika u ulozi odrasle djece. Osim uloge demografskih varijabli i obiteljske strukture, biti će ispitana i uloga dimenzija privrženosti u predviđanju očekivanja o filijalnoj brizi. Konačno, nakon kontrole efekata dimenzija privrženosti, biti će provjereni i učinci filijalne zrelosti u dodatnom objašnjenju očekivanja o brizi odrasle djece.

2. BRIGA O STARIJIM OSOBAMA I DEMOGRAFSKI POKAZATELJI

2.1. Demografski pokazatelji potreba osoba starije životne dobi

Produžetkom trajanja životnog vijeka, briga za roditelje u starosti postala je normativan zadatak odrasle djece. Demografski čimbenici opisuju i predviđaju rast potreba za brigom, ali i životne uvjete i često, još uvijek nedovoljnu dostupnost podrške okoline skrbnicima. Izdvaja se važnost razumijevanja varijabiliteta koji obilježava populaciju starijih. Dobna granica od 65 godina nadalje obuhvaća populaciju mlađih starih, srednje starih i vrlo starih osoba čije se potrebe njege, posebno uzimajući u obzir njihov socioekonomski status, međusobno bitno razlikuju.

U skladu s trendovima većine Europskih zemalja, u Hrvatskoj raste udio starog stanovništva, a posebno u skupini onih starijih od 85 godina. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, 17,7% ukupnog stanovništva Republike Hrvatske starije je od 65 godina, (Ministarstvo socijalne politike i mladih, 2014). Broj osoba koje primaju neformalnu obiteljsku skrb u Europskoj uniji teško je procijeniti, pa tako dok se za osobe starije od 65 godina procjenjuje da njih 20% prima neki oblik brige, procjene za osobe starije od 75 godina vrlo su raznolike i kreću se između 30% i 60% (European Commission, 2015).

Kad je riječ o utjecaju opadanja tjelesnih i kognitivnih funkcija na nastanak specifičnih zdravstvenih i financijskih potreba, u Hrvatskoj, od ukupnog stanovništva starijeg od 65 godina, 46,56% osoba izvještava o teškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti i smanjenoj fizičkoj pokretnosti (Bađun, 2015). Za kretanje, 38,14% njih koristi štap ili hodalicu, dok ih je 3,8% i trajno nepokretno. Važno je pri tome ipak uočiti kao je broj trajno nepokretnih najviši među stanovnicima starijim od 85 godina.

Među prediktorima kvalitete života osoba starije dobi izdvajaju se i uvjeti stanovanja (World Health Organisation [WHO], 2015; Žganec, Rusac i Laklija, 2007): starije osobe koje stanuju u samačkom kućanstvu češće žive u siromaštvu i iskazuju veću osamljenost. U ovoj stambenoj situaciji u Republici Hrvatskoj nalazi se 24,23% osoba starijih od 65 godina (Bađun, 2015). Samačko stanovanje starijih u svijetu je sve raširenije, dok je broj onih koji kućanstvo dijele sa svojom djecom sve rjeđi i zadržava se uglavnom u mediteranskim zemljama Europe (European Commission, 2015). U bračnoj ili izvanbračnoj zajednici živi 49,43% osoba od 65 i više godina, pri čemu je važno napomenuti da su upravo bračni partneri najrašireniji pružatelji brige za stariju osobu u Hrvatskoj. Uzimajući u obzir kapacitete privatnih i javnih institucija njege, stanovanje i zbrinjavanje starijih u instituciji omogućeno je za 2,38% stanovništva starog

65 i više godina. Razlog rjeđeg odabira ovog oblika institucionalne skrbi često nije samo osobni izbor korisnika, već i manjak kapaciteta i relativno visoka cijena smještaja u domovima za starije i nemoćne, što prepoznaje i važeća *Strategija socijalne skrbi za starije osobe Ministarstva socijalne politike i mladih* (2014), koja širenje mreže socijalnih usluga smještajnog tipa, ali i dnevnog boravka ili usluga skrbi u kućanstvu određuje kao prioritete. Petrak, Despot Lučanin i Lučanin (2006) pronašli su značajne razlike u dostupnosti izvora socijalne podrške starijim osobama u različitim regijama u Hrvatskoj. U odnosu na ispitanike iz Zagreba, Dalmacije i Slavonije, u Istri je najveći broj starijih osoba procijenio nedostatak podrške druženjem, ova populacija ima najsiromašniju socijalnu mrežu te svoje zadovoljstvo životom procjenjuje najnižim. Autori povezuju češće traženje zdravstvene skrbi i s nedostatkom navike domaće populacije na primanje drugih vrsta usluga, poput socijalne skrbi.

2.2. Demografske odrednice pružatelja neformalne brige za starije

Hrvatska je prema *Izvešću Europske komisije* (European Commission, 2015) u obiteljskoj skrbi za starije iznad prosjeka Unije, pri čemu je 17 % osoba u dobi između 35 i 49 godina uključeno u brigu za svog roditelja više puta tjedno. Obitelj ima ključnu ulogu u skrbi o starijima u Hrvatskoj: nakon bračnog partnera, najčešći pružatelji skrbi su odrasla djeca. Važan izvor potpore potom predstavlja šira rodbina starije osobe (snahe i zetovi, braća i sestre, nećaci i svojta), a posljednja je po učestalosti, i posebno važna u ruralnim i otočnim sredinama gdje formalna skrb nije razvijena, jest nerodbinska podrška prijatelja i susjeda (Podgorelec i Klempić, 2007; Žganec i sur., 2007). U ovim krajevima ostaje učestala tradicija očekivanja zbrinjavanja starih članova unutar obitelji, posebno na verbalnoj razini. Podgorelec (2008) je intervjuiranjem ispitanica zadarskih otoka pronašla u njihovim iskazima kako je za 32,5% djece skrb o roditeljima razlog ostanka na otoku, a starije otočanke sve vrste potpore i pomoći u najvećoj mjeri i dalje očekuju od svoje djece.

Podatci o demografskoj strukturi skrbnika u Republici Hrvatskoj prvi puta se istražuju u sklopu projekta SHARE – *Istraživanju o zdravlju, starenju i umirovljenju u Europi* (Bađun, 2015). Neki usporedni podaci pokazuju kako ulogu njegovatelja vrlo starih osoba općenito češće ispunjavaju žene nego muškarci. Ipak, oba spola su uključena u pružanje brige starijim roditeljima, iako postoji različitost u vrsti ponašanja brige koja se očekuje od sinova u odnosu na kćeri: tako se materijalna potpora učestalije tražena od sinova, dok je njega zdravlja i

emocionalna potpora češće tražena od kćeri (Ikkink, Van Tilburg i Knipscheer, 1999; Podgorelec i Klempić, 2007).

Istraživanje Hosseinpoor, Bergen i Chatterji, (2013) provedeno na podacima Svjetskog zdravstvenog istraživanja u 48 zemalja srednjeg ili niskog dohotka, među koje se ubraja i Hrvatska, pokazuje kako je vjerojatnost pružanja povremene brige roditelju viša u obiteljima višeg socioekonomskog i obrazovnog statusa, kod osoba koje žive u braku ili s partnerom, koje su zaposlene i koje žive u gradskim sredinama. Kod osoba srednje zrelosti, s obzirom na sve kasniji odlazak mladih iz roditeljskog doma, pronalazi se stoga nerijetko takozvani stisak životnog ciklusa, u kojemu osoba istovremeno ima zadaću brige za oslabjelu stariju generaciju članova obitelji, kao i određeni teret brige za adolescenta ili mlađe odraslo dijete (Podgorelec i Klempić, 2007). Stoga brojne institucije poput Svjetske zdravstvene organizacije (2015) naglašavaju važnost razvoja dostupnosti formalnih oblika brige i prilagođenih radnih uvjeta radi smanjenja skrbničkog tereta (Bađun, 2015).

Osim spomenutih, brojne druge karakteristike obiteljske strukture pokazale su se odrednicama spremnosti i stupnja uključenosti osobe u brigu za starijeg roditelja: literatura spominje red rođenja, broj malodobnih osoba u obitelji i naravno, udaljenost mjesta stanovanja roditelja i djece (Pillemer i Sutor, 2013; Čudina-Obradović i Obradović, 2004; Perrig-Chiello i Sturzenegger, 2001).

3. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Okvir ovog istraživanja čine specifični fenomeni obiteljskih interakcija opisani teorijama međugeneracijske solidarnosti i privrženosti, te opći društveni demografski ili sociološki faktori koji djeluju na traženje i primanje skrbi u trećoj životnoj dobi. S jedne strane, teorija međugeneracijske solidarnosti omogućuje istraživanje vrste i stupnja očekivane filijalne brige iz perspektive njenih mogućih pružatelja i budućih primatelja. Teorija privrženosti primijenjena na cjeloživotni odnos roditelja i djece omogućuje objašnjenje uloge kvalitete tog odnosa u kasnijoj brizi za starijeg roditelja. Promjene percepcije roditelja i vlastite uloge u odnosu s njime očituju se kroz postupan razvoj filijalne zrelosti koja je identificirana kao prediktor trenutnog pomažućeg ponašanja odrasle djece. U ovom poglavlju rada bit će riječi o teorijskom okviru i dosadašnjim istraživanjima koja su bila polazište za provedeno istraživanje.

3.1. Filijalna odgovornost – definicija i ishodi

Pri razumijevanju uloge odrasle djece u zbrinjavanju roditelja u starijoj dobi potrebno je uzeti u obzir i prevladavajuće društvene norme i osobne stavove o filijalnoj odgovornosti i pijetetu (Del Corso i Lanz, 2013). Filijalna odgovornost opisuje norme koje se odnose na očekivanja o osjećaju dužnosti i obaveze koje određuju prepoznatu društvenu ulogu odrasle djece prema svojim starim roditeljima (Gans i Silverstein, 2006; Hamon i Blieszner, 1990). Filijalni pijetet je poseban oblik filijalne odgovornosti koji predstavlja vrlinu i primarnu obavezu poštovanja, poslušnosti i brige za roditelje i starije članove obitelji, a smatra se karakterističnim za istočno azijske kulture. Koncept je korišten u istraživanjima filijalne odgovornosti kao društvene norme o dužnostima koje nosi uloga odraslog djeteta općenito (Gans i Silverstein, 2006), ali i u ispitivanju individualnih razlika u trenutno pruženoj ili prospektivnoj, odnosno mogućoj budućoj brizi.

Noviji trendovi u skrbi za starije orijentirani su na prevenciju slabljenja promocijom tzv. aktivnog starenja, razvoj društvene mreže i samoaktivnosti starijih, a ne samo odgovor na zdravstvene i financijske teškoće. Ovaj pristup osobe starije dobi ne gleda kao primatelje skrbi, već kao aktivne sudionike u procesu donošenja odluka o vlastitim životnim uvjetima te stoga štiti njihovo dostojanstvo. U tom kontekstu preporučuje se i ranije uključivanje starije osobe u planiranje vlastite budućnosti, a brojna istraživanja pokazuju i vrijednost ranijeg razjašnjavanja očekivanja starijih osoba o filijalnoj odgovornosti. Tako su Suitor, Gilligan, i Pillemer (2011) pronašli kako majke u starijoj dobi doista imaju specifične i trajne preferencije filijalne

odgovornosti, odnosno želje vezane uz odabir djeteta od kojega u starosti žele primati značajniju brigu. Autori pronalaze kako se te preferencije temelje na percipiranoj emocionalnoj responzivnosti i empatičnosti biranog djeteta. Kod majki čije se preferencije skrbništva nisu poštivale, pronađene su značajno niže razine psihološke dobrobiti, odnosno više razine depresivnosti nego kod onih o kojima su se skrbrila ranije odabrana odrasla djeca, što govori- u prilog principu aktivnog starenja i važnosti uključivanja starijih osoba u planiranje vlastite budućnosti.

Prema nekim autorima, efekti društvene podrške na zadovoljstvo životom starijih osoba mijenjaju se ovisno o njihovoj percepciji vlastite kompetencije i recipročnosti odnosa s pružateljem podrške (Shahyad, Besharat, Asadi, Alipour i Miri, 2011; Sutor i sur., 2011) što upućuje na važnost održavanja njihovog osjećaja autonomije. S druge strane, Shen i Yeatts (2013) pronalaze kako je sama percipirana dostupnost buduće obiteljske podrške snažan prediktor zadovoljstva životom starijih osoba.

Čini se da norme filijalne zrelosti treba promatrati i s obzirom na vrstu, učestalost i kontekst (zdravlje, kvaliteta obiteljskih odnosa) primanja društvene, odnosno filijalne podrške. Vodeći okvir istraživanja obiteljske podrške i filijalne odgovornosti trenutno nudi model međugeneracijske solidarnosti Bengston, Giarrusso, Mabry i Silverstein (2002).

3.1.1. Model međugeneracijske solidarnosti

Pojam solidarnosti, koji je u sociologiju uveo Emile Durkheim, opisuje društvenu vezu koja doprinosi integraciji društva i prevenira težnje individualizaciji i autonomiji. U ovoj koncepciji sudionici u solidarnom odnosu dijele osjećaj pripadnosti istoj grupi te postoji implicitna dužnost međusobne pomoći (Bayertz, 1998; prema Merz i sur., 2007). S društvene, ili makro-razine, koncept solidarnosti prenesen je na obiteljsku, odnosno mikro-razinu, u kontekst međugeneracijskih odnosa primarno razmjene roditelja i djece tokom životnog vijeka. Tako model međugeneracijske solidarnosti opisuje šest polja uzajamne solidarnosti, odnosno brižnog ponašanja među generacijama članova obitelji. Bengston i sur. (2002) opisuju višedimenzionalan model u kojemu se svaka od dimenzija može manifestirati u prostoru između dva suprotna ponašanja: dimenzija *afektivne solidarnosti* izražava se kroz intimnost ili distancu u odnosu, dimenzija *solidarnosti konsenzusa* opisuje slaganje ili sukob stavova, vrijednosti i životnih stilova dvaju generacija, a stupanj *solidarnosti druženja* se manifestira uključivanjem člana obitelji u zajedničke aktivnosti ili, suprotno, izolacijom. Dimenzija *funkcionalne*

solidarnosti razlikuje stanja ekonomske ili instrumentalne zavisnosti među članovima obitelji od stanja autonomije. *Strukturalna solidarnost* odnosi se na objektivne mogućnosti ili prepreke suživota, a najčešće se operacionalizira prostornom udaljenošću mjesta stanovanja. Konačno, *normativna solidarnost* opisuje stupanj osjećaja dužnosti prema članovima obitelji koji je izražen u dihotomiji individualnih i obiteljskih vrednota.

Primjena višedimenzionalne teorije međugeneracijske solidarnosti na istraživanja očekivanja o brizi posebno je pogodna jer ne odgovara samo na pitanje hoće li odrasla djeca iskazati svoju filijalnu odgovornost, već i na koje načine i u kojoj mjeri. Kombinacije stupnja izraženosti ovih dimenzija su mnogobrojne, a autori naglašavaju kako pretjerana izraženost jedne dimenzije, poput funkcionalne solidarnosti, može biti odraz kompenziranja nedostataka neke druge dimenzije, poput one afektivne.

Također, iako primanje solidarnosti članova obitelji uglavnom ima pozitivne ishode na dugovječnost ili samopoštovanje, u neki slučajevima može djelovati i kao prijetnja autonomiji i dobrobiti pojedinca (Silverstein i Bengtson, 1997). Tako je primjerice, visok stupanj izražene funkcionalne i solidarnosti druženja povezan s višim razinama sukoba u odnosu roditelja i djece. Ovi nalazi, ali i teorijske kritike modela potaknuli su Bengtson i sur. (2002) na promišljanje primjerenosti upotrebe pojma „solidarnost“ koji podrazumijeva pozitivističke konotacije i potrebu naglašavanja dinamičke izmjene sa stanjem sukoba. Istovremenu pojavu pozitivnih osjećanja i solidarnosti s jedne strane, te sukoba s druge, nazivaju ambivalencijom, učestalim obilježjem međugeneracijskih odnosa. Integrativni teorijski modeli koji objašnjavaju odnose solidarnosti, ambivalencije i sukoba tek trebaju biti razvijeni (Suitor i sur., 2011).

Silverstein i Bengtson (1997) u svoj model uključuju i afektivnu komponentu solidarnosti, a pretpostavljaju i kako je ranija kvaliteta odnosa roditelja i djeteta prediktor filijalne međugeneracijske solidarnosti. Merz i sur. (2007) predlažu korištenje teorije privrženosti, za istraživanje i razumijevanje uloge ranih iskustva privrženosti u razvoju trenutnog odnosa i interakcija brige za roditelja u starosti. Cicirelli (1993), pionir u istraživanju odnosa privrženosti i filijalne odgovornosti, izdvaja upravo temu straha od gubitka i filijalne anksioznosti kao sumnje u vlastite sposobnosti odgovora na potrebe onemoćalog roditelja kao motive za uključivanje u ponašanja filijalne odgovornosti. Tako je i istraživanje Suitor, Gilligan, Johnson i Pillemer (2014) pokazalo kako su djeca udovica spremnija pružiti brigu vlastitoj majci u skladu s njenim izraženim željama, s jedne strane jer su s njom u češćem kontaktu i bolje poznaju njene želje, a s druge, jer su zbog proživljenog gubitka jednog roditelja svjesnija mogućnosti gubitka druge figure privrženosti i stoga spremnija izići u susret potrebama i

željama preostalog roditelja. Hipoteza prototipa koja je temelj brojnih istraživanja efekata privrženosti (Chen, Waters, Hartman, Zimmerman i Miklowitz, 2013) predviđa kako se rani obrasci privrženosti odražavaju u cjeloživotnom odnosu roditelja i djeteta pa tako i u oblicima brige odrasle djece za roditelja u starosti. Dosadašnje spoznaje o doprinosu teorije privrženosti u objašnjenju ponašanja brige za roditelja opisane su u sljedećem poglavlju.

Pojava osjećaja filijalne odgovornosti ne podrazumijeva se samim postojanjem rodbinske veze, već se postupno razvija i pregovara u kontekstu specifičnog odnosa, često prešutno, kroz dnevne rutine. Del Corso i Lanz (2013), pronalazeći razlike u izraženosti očekivanja različitih ponašanja filijalne odgovornosti kod ispitanica različite dobi, ističu potrebu za istraživanjem razvojne dimenzije filijalne odgovornosti. Razvojne teorije životnog vijeka primarno ispituju psihosocijalne prilagodbe koje odrasla djeca aktiviraju pri pojavi znakova potrebe roditelja. U razvojnom poimanju filijalne odgovornosti ističe se fenomen filijalne zrelosti kojim se označava prijelaz odraslog djeteta iz stanja autonomije u stanje izvora pomoći starijem roditelju (Gans i Silverstein, 2006).

3.1.2. Filijalna zrelost i očekivanja o brizi

Klasične razvojne teorije kao jedan od zadataka odrasle dobi izdvajaju i postizanje nove perspektive vlastitog identiteta i drugačijeg pogleda na vlastite roditelje, što uključuje i redefiniranje svoje uloge u obitelji te osvještavanje smrtnosti roditelja (prema Perrig-Chiello i Sturzenegger, 2001). Margaret Blenker je 1965. godine (prema Marcoen, 1995) uvela pojam filijalne zrelosti kao jedan od razvojnih zadataka odraslosti vezanih uz vlastiti odnos s roditeljima: osvještavanjem rastućih potreba za utjehom i podrškom ostarjelog roditelja, te izmjenom uloga, odrasla osoba prolazi kroz tzv. *filijalnu krizu*. Ovaj izazov tipično se pojavljuje u dobi odraslog djeteta od 40 do 50 godina, kada roditelji prestaju biti uporišta u okolnostima emocionalnih ili ekonomskih teškoća, već postaju sami potrebiti pomoći svoje djece. Iskazujući spremnost prihvaćanja i odgovaranja na roditeljevu potrebu zavisnosti odrasla osoba ispunjava svoj *filijalni zadatak* i time konačno doseže razvojni stupanj *filijalne zrelosti*.

Iako se u teorijskim pregledima nastavlja citirati, ova moguća odrednica brige o roditelju u starosti dugo je zanemarivana u istraživanjima. Prvi pokušaj operacionalizacije konstrukta razvio je trideset godina kasnije Marcoen (1995) kroz Louvain skalu filijalne zrelosti koja proizlazi iz njegovog empirijskog modela filijalne zrelosti. Skalu čini 81 čestica koje se

grupiraju u sedam dimenzija: (1) *filijalna ljubav* predstavlja mjeru emocionalne bliskosti s roditeljem koja uz normativna vjerovanja o (2) *filijalnoj dužnosti* motivira spremnost na pružanje pomoći roditeljima, odnosno (3) *filijalnu korisnost* i kasniji stupanj realnog pružanja pomoći roditelju, odnosno (4) *filijalnu pomoć*. Uz osobnu želju da se roditelju pruži briga, vrstu i stupanj odabranog brižnog ponašanja određuje i (5) *filijalna autonomija* koja označava stupanj emocionalnog udaljavanja od roditelja, (6) *obiteljska solidarnost* kao stupanj suradnje braće i drugih članova obitelji u pomoći starijem roditelju i konačno (7) *roditeljsko uvažavanje* kao stupanj instrumentalnog reciprociteta između roditelja i djeteta. Autor stoga proširuje definiciju filijalne zrelosti kao „spremnosti i realnog pružanja pomoći roditelju, motivirano osjećajem ljubavi i dužnosti, bez gubitka vlastite autonomije u recipročnom odnosu i u kontekstu funkcionalne obiteljske mreže“ (Marcoen, 1995). Uporabom ove opsežne mjere za samoprocjenu Stiens i sur. (2006) istražili su efekte filijalne zrelosti na skrbnički teret djece roditelja s demencijom. Autori su pronašli kako povišenja na subskali filijalne dužnosti prati i duže trajanje kućne brige za roditelja dok je subskala roditeljskog uvažavanja jedina značajno negativno povezana sa skrbničkim teretom.

Perrig-Chiello i Sturzenegger (2001) su, istražujući odabrane dimenzije Marcoenova modela i primjenom metode analize traga, pokušali utvrditi prediktore stupnja izraženosti dimenzija filijalne pomoći (realnog pružanja brige) kod muškaraca i žena različitih dobnih skupina. Rezultati pokazuju da kod oba spola izraženost dimenzije filijalne korisnosti (odnosno očekivanja i spremnosti na buduće pružanje brige) predviđa objektivno pomažuće ponašanje odrasle djece. Nadalje, kod muškaraca su se kao značajni prediktori izdvojili i učestalost kontakta te niska otvorenost za iskustva, odnosno usvojenost konvencionalnih vrijednosti. Kod žena su s druge strane značajni prediktori ove dimenzije filijalne zrelosti bili zdravstveni status odrasle kćeri i ugodnost. Iz navedenog je moguće zaključiti kako različiti mehanizmi dovode do donošenja odluke o pružanju brige roditelju kod odraslih sinova i kćeri.

Iako ovi rezultati omogućuju bolje razumijevanje odnosa crta ličnosti i očekivane, odnosno pružene brige, nisu predstavljeni odnosi ovih dvaju dimenzija modela filijalne zrelosti i ostalih pet dimenzija. Čini se da Marcoenova višedimenzionalna konceptualizacija filijalne dužnosti pokazuje preklapanja s raznim konstruktima poput normi filijalne dužnosti ili očekivanja o brizi, a nedostaju i empirijske potvrde hipotetskog odnosa među ovim dimenzijama.

Stoga Nydegger (1991, prema Stiens i sur., 2006) predlaže drugu, značajno jednostavniju konceptualizaciju filijalne zrelosti, koja izbjegava i problem konceptualnog preklapanja.

Filijalnu zrelost opisuje kao sposobnost djeteta da roditelja sagleda u razvojnom kontekstu, kao pojedinca sa ograničenjima, te se odražava u mogućnosti razumijevanja (eng. *comprehending*) i udaljavanja (eng. *distancing*) od roditelja (Birditt, Fingerman, Lefkowitz i Kamp Dush, 2008). Udaljavanje omogućuje djetetu odvajanje, stvaranje nezavisnog životnog puta te kritičko sagledavanje roditelja kao osobe s manama. S druge strane, nakon odvajanja razvija se i dimenzija razumijevanja kao suosjećanje i percepcija roditelja i izvan njegove roditeljske uloge. Za razumijevanje odnosa ovog i Marcoenovog modela filijalne zrelosti korisno je primijetiti kako su Bruggen, Bode, Klooster i Lenferink (2015) za testiranje konvergentne valjanosti nizozemske verzije dvodimenzionalnog upitnika filijalne zrelosti prema Nydeggerovoj konceptualizaciji koristili Marcoenove dimenzije filijalne ljubavi i filijalne autonomije. Autori predlažu daljnje istraživanje odnosa očekivanja o brizi i filijalne zrelosti upravo kroz ovaj jednostavniji model.

Nydegger (1991; prema Mendonca i Fontaine, 2014) ovom pristupu dodaje i relacijsku dimenziju, teoretizirajući kako obiteljske uloge, filijalna i roditeljska, sazrijevaju paralelno: početni hijerarhijski odnos postupno postaje simetričan i međuzavisan, a roditelj i dijete mijenjaju percepciju jedno drugoga. Tako autor predlaže i konstrukt roditeljske zrelosti, koji opisuje sposobnost roditelja da sa svojim djetetom bude u intimnom, ali recipročnom odnosu, poštujući njegovu autonomiju, potrebe, sposobnosti i ograničenja. Iako su zabilježene promjene u percepciji vlastite roditeljske uloge i odgovornosti za životne odluke djeteta, prva mjera roditeljske zrelosti tek je nedavno razvijena (Mendonca i Fontaine, 2014), a još nisu poznata istraživanja njene primjene.

Neka su dosadašnja istraživanja empirijski i teorijski povezivala filijalnu zrelosti s razinama trenutno pružene ili očekivane brige odrasle djece za roditelje u starijoj dobi (Stiens i sur., 2006; Perrig-Chiello i Sturzenegger, 2001), dok su druga stilovima privrženosti pokušala predvidjeti razine pružene brige (Feeney i Hohaus, 2001; Mikulincer i Shaver, 2008; Carpenter, 2001). Ipak, nisu poznati pokušaji istovremenog ispitivanja efekata izraženosti dimenzija privrženosti kao relativno stabilna obilježja odrasle djece i roditelja, te razvojno obilježje filijalne zrelosti kao prediktora očekivanja o brizi.

3.2. Teorija privrženosti i međugeneracijska solidarnost

3.2.1. Temeljne postavke teorije privrženosti

Istraživanja fenomena brige za roditelja u starosti često koriste kognitivno relacijski okvir i međugeneracijsku perspektivu teorije privrženosti Johna Bowlbyja i Mary Ainsworth (Merz i

sur., 2007; Carpenter, 2001; Karantzas i sur., 2010) što je razumljivo i s obzirom na to da se odnos privrženosti razlikuje se od drugih društvenih odnosa o nekoliko obilježja koje posebno obilježavaju primarne obiteljske veze. Relativno preferiranje upravo figure privrženosti pred drugim odnosima, familijarnost, relativna jedinstvenost odnosa, sigurna baza kroz vrijeme i kontekste, uključenost odnosa u identitet pojedinca i tugovanje kao reakcija na gubitak čine ovaj odnos specifičnim (Petters, Waters i Schönbrodt, 2010).

Funkcija sustava privrženosti je zaštita pojedinca od mogućih opasnosti osiguravajući mu blizinu i zaštitu važnih drugih, a Bowlby (1982; prema Merz i sur., 2007) opisuje za vrstu specifična funkcionalna *ponašanja privrženosti*. Traženje i pružanje sigurnosti u odraslosti temelji se na naučenim obrascima ponašanja i očekivanjima o responzivnosti figure privrženosti usvojenima u djetinjstvu. U prvim godinama života djeteta njegovatelj predstavlja *sigurnu bazu* za istraživanje okoline, ali i *sigurno utočište*, kojemu se dijete može vratiti u trenutku nesigurnosti. Ako je objekt privrženosti, odnosno njegovatelj nježan i sustavno dostupan, dijete razvija pozitivan radni model o sebi, kao vrijednome ljubavi i pažnje, te o drugima kao pouzdanim izvorima sigurnosti. Osobe s pozitivnim modelom sebe obilježava uravnotežen odnos između potrebe za autonomijom i međuzavisnih odnosa s drugima (Merz i sur., 2007; Mikulincer i Shaver, 2007). Iskustvo nepouzdanog, zanemarujućeg ili pretjerano zabrinutog njegovatelja koji djetetu ne omogućuje istraživanje okoline, može s druge strane rezultirati negativnim radnim modelom sebe, kao nedovoljno vrijednom pažnje ili negativnim modelom drugih, kao nepouzdanih i odbijajućih ili oboje.

Urođena sposobnost privrženosti, oblikuje se u društvenom kontekstu do postizanja relativno stabilnih obrazaca očekivanja, emocionalne reaktivnosti i ponašanja u bliskim odnosima, takozvani stil privrženosti. Na temelju unutarnjih radnih modela nastalih u odnosu privrženosti s važnim drugima, odnosno njegovateljima, kao dinamičan proces razvija se i identitet odrasle privrženosti, koji uz stalnu nadogradnju zadržava i temeljnu stabilnost. Kombinacijom radnih modela sebe i drugih individualne razlike u stilovima privrženosti mogu se opisati pomoću dvije ortogonalne dimenzije: anksioznosti i izbjegavanja (Brennan, Clark i Shaver, 1998). Anksioznost opisuje stupanj sumnje u vlastitu vrijednosti i brigu o mogućoj nedostupnosti i neresponsivnosti objekta privrženosti u trenutku potrebe. S druge strane, dimenzija izbjegavanja ukazuje na stupanj u kojemu osoba izražava (ne)povjerenje prema bliskoj osobi, nastojeći zadržati nezavisnost i emocionalnu udaljenost. Sigurno privržene osobe ostvaruju niske rezultate na obje dimenzije, imaju pozitivnu sliku o sebi i drugima, otvorenije su za iskustva i pokazuju veću fleksibilnost mišljenja (Mikulincer i Shaver, 2007). Neka

istraživanja pronalaze kako sigurna privrženost predviđa i viši stupanj zadovoljstva životom – evaluacije sebe i drugih koje proizlaze iz radnih modela privrženosti mogle bi biti uključene i u kognitivnu evaluaciju ukupnog života, a ukoliko su pozitivne omogućuju i veću dostupnost izvora zdravlja i blagostanja, poput socijalne podrške (Shahyad i sur., 2011).

S druge strane, ispitivanja odrasle privrženosti često koriste kategorijalne modele poput onog Bartholomewa i Horowitza (1991) koji opisuje stilove privrženosti kombinirajući spomenute dimenzije, odnosno pozitivne i negativne modele sebe i drugih, tvoreći četiri stila privrženosti koji odražavaju unutarnje stavove u trenutnim odnosima privrženosti: siguran stil (pozitivna slika sebe i drugih), plašljiv (negativna slika sebe i drugih), odbijajući (pozitivna slika sebe i negativna drugih) i zabrinuti stil (pozitivna slika drugih i negativna sebe).

3.2.2. Privrženost i altruizam – kako je sustav brige povezan s privrženošću?

Prema Bowlbyu (1980) ponašanje brige razvijeno je radi pružanja zaštite i podrške drugima u potrebi. Ovo altruistično ponašanje služi olakšanju stresa drugih, iako je primarno evoluiralo kao ponašanje koje povećava vjerojatnost preživljavanja potomaka. Briga obuhvaća široku lepezu raznolikih ponašanja koja se aktiviraju na signale potrebe drugih te ovisi o empatijskom fokusu pružatelja brige koji pažnju preusmjerava s vlastitog na emocionalno stanje druge osobe. Usmjerenost na vlastite potrebe troši mentalne resurse potrebne za usmjeravanje na potrebe drugih, pa Mikulincer, Shaver, Gillath i Nitzberg (2005) navode kako samo u stanju relativne sigurnosti osoba može percipirati druge ne samo kao mogući izvor sigurnosti i potrebe, nego i kao bića u patnji s neispunjenim potrebama. Tako anksiozno privršeni pojedinci pažnju češće usmjeravaju na vlastite, unutarnje teškoće, što im odvlači pažnju s perspektive bliske osobe u potrebi (Karantzas i sur., 2010). Feeney i Hohaus (2001) su tako pronašli i da anksiozno privršene osobe sebe procjenjuju manje sposobnima i u slučaju brige za oboljelog supružnika. S druge strane, sigurna privrženost povezana je s boljom emocionalnom prilagodbom i osjećajem kompetencije u različitim domenama (Smojver-Ažić, Martinac Dorčić, Živčić-Bećirević, 2015).

Izbjegavajući pojedinci češće se osjećaju neugodno u bliskim odnosima međuzavisnosti, te izražavaju ciničan i neodobravajući stav prema znakovima slabosti i ranjivosti drugih (Mikulincer i Shaver, 2008). Prema trenutnim spoznajama, sigurna privrženost predstavlja psihološki temelj za empatijsku reakciju koja nije zasuta tuđom patnjom, ali niti ugrožena

međuzavisnosti koju podrazumijeva brižno ponašanja. S druge strane, nesigurno privrženi izbjegavaju ili ne uspijevaju odgovoriti na potrebe drugih brižnim ponašanjem – neki zbog pretjerane preokupiranosti sobom a drugi zbog nedostatka prosocijalne orijentacije. Autori smatraju da izbjegavajuću privrženost karakterizira obrambeno kognitivno i afektivno odvajanje od izvora stresa i boli, osobito onih izraženih kao ranjivost u odnosima s drugima.

Kako bi provjerili efekte privrženosti na izražavanje suosjećanja i altruistično pomaganje nepoznatoj osobi u nevolji, Mikulincer i sur. (2005) su stanje sigurne privrženosti kod ispitanika inducirali primingom. Eksperimentalna manipulacija djelovala je na povećanje vjerojatnosti izraženog suosjećanja i pomoći nepoznatoj osobi u nevolji i nakon kontrole mogućih egoističnih motiva za pomoć poput empatijske radosti, želje da se popravi vlastito raspoloženje ili želje da se pomogne članu obitelji. Egoistični motivi povećali su vjerojatnost pomažućeg ponašanja samo kod osoba s izraženom dispozicijom izbjegavajuće privrženosti. Temeljem ovih nalaza, autori predlažu nekoliko mehanizama kojima sigurna privrženost aktivira altruistično ponašanje: stvaranjem osjećaja ugodnosti u odnosima facilitira prihvaćanje privremene ovisnosti drugih i pristupanje u potrebi. Istovremeno, priming sigurne privrženosti aktivira pozitivne modele o sebi što zadržava osjećaj kontrole i sigurnosti u vlastite sposobnosti brige za druge.

Gopalan, Miller i Brannon (2012) su testirali razlike u altruističnoj, odnosno egoističnoj motivaciji za pomoć roditelju u starosti kod sigurno i nesigurno privrženih na uzorku djece trenutnih pružatelja skrbi, mogućem izvoru potpore primarnim skrbnicima starije osobe. Porukama koje naglašavaju bilo altruistični ili egoistični motiv za pomoć roditelju autori su pokušali izazvati spremnost na pomoć. Dok efekti poruke nisu pronađeni na uzorku sigurno privrženih, nesigurno privrženi izražavali su veću spremnost na uključivanje u pomoć skrbniku ako su dobili poruku egoistične motivacije. Ovi nalazi upućuju i na praktične implikacije poznavanja stilova privrženosti mogućih skrbnika ili drugih izvora obiteljske potpore, radi odabira efikasnijih oblika komunikacije i motivacije.

Poznavanje mehanizama kojima privrženost djeluje na prosocijalno ponašanje prema osobama koje nisu objekti privrženosti ispitanika može biti korisno u razumijevanju ponašanja brige u obiteljskim odnosima. Ipak, Bowlbyev pojam privrženosti nije originalno osmišljen za objašnjenje svih društvenih odnosa, već se smatra da su skripte sigurne baze najizraženije u primarnim odnosima koje obilježava, familijarnost, jedinstvena uloga u životu pojedinca, identitet, sigurna baza kroz vrijeme i prostor te gubitak i žaljenje. Stoga su pitanja odnosa

roditelja i djece, roditeljskog ponašanja, bračnih odnosa i brige odraslih za starije roditelje posebno pogodna za ispitivanje postavki teorije privrženosti.

3.2.3. Privrženost i očekivanja o filijalnoj brizi za starije

Stvaranje novog načina odnošenja s drugima u kontekstu pružanja ili primanja brige ostarjelom roditelju uključuje raznolike prepreke: bilo da se radi o teškoćama „puštanja djece“ da se odvoje, ili o ponovnom suočavanju s temama međuovisnosti i prepuštanju ulogu roditeljske figure djeci. Kada roditelj postane vidljivo potrebit, moguć je nastanak neuravnoteženosti dinamike višegodišnjeg odnosa. Ovaj prijelaz posebno je izazovan i za generaciju odrasle djece koja s jedne strane počinje integrirati u povijest vlastitog razvoja znakove starenja, a s druge se počinje suočavati sa slabljenjem kompetencija roditelja (Del Corso i Lanz, 2013).

Znakove roditeljske potrebe za njegom može se promatrati kao okidače mehanizama privrženosti mogućeg njegovatelja. U jednom od prvih i najcitiranijih istraživanjima ove teme, Cicirelli (1993) je pronašao kako je sigurna odrasla privrženost povezana s većim razinama pružene brige, kao i s manjim skrbničkim teretom, te neovisno o razini potrebe i funkcionalne ovisnosti starije osobe. Autor objašnjava kako bi sigurno privrženi odrasli koji roditelje od djetinjstva percipiraju kao pouzdanu podršku, mogli biti motivirani za skrbljenje o njima u starosti radi očuvanja figure privrženosti koja i dalje predstavlja sigurnu bazu. Ovu hipotezu potvrđuje i istraživanje Harta, Shaver i Goldenberg (2005) koji su primingom sigurne privrženosti pokazali kako zamišljena prijetnja odnosu s figurom privrženosti pokreće ponašanja i kognicije usmjerene na zadržavanje blizine s istom. S druge strane, nesigurno privržena djeca čiji su roditelji bili neresponzivni za njihova djetinjstva, mogli bi biti manje zainteresirani za takva ponašanja: anksioznost i nepovjerenje mogu u tom slučaju dovesti i do smanjenja kontakta s roditeljima (Cicirelli, 1993).

Chen i sur. (2013) su kod odrasle djece-skrbnika roditelja s demencijom ispitali efekte shematske organizacije znanja o konceptu *sigurnog utočišta* iz teorije privrženosti na ponašanja brige. Korištenjem narativnih metoda istraživanja ispitana je sposobnost djece-skrbnika da stvore zamišljenu naraciju u kojoj se starija osoba obraća svom djetetu radi traženja utjehe i umirivanja. Kod ispitanika koji su se, zbog zdravstvenog stanja roditelja nalazili u situaciji više stresnosti skrbništva, dostupnost shema sigurne baze i utočišta bila je povezana rjeđim izražavanjem hostilnosti ili kritiziranjem roditelja. Autori pretpostavljaju da dostupnost ovih

shema djeluje na kvalitetu skrbnništva kao motivacijska podloga i pomaže u određivanju cilja skrbnika da bude sigurna baza svom roditelju.

Istraživanje Karantzasa i sur. (2010) provjerilo je efekte dimenzija privrženosti na spremnost pružanja brige kod odrasle djece i s druge strane spremnost traženja potpore vlastite odrasle djece kod ispitanika u ulozi starijih roditelja. Istraživanje je uključivalo nezavisne skupine ispitanika – odraslu djece srednje dobi i starije osobe koje nisu bile njihovi roditelji. Također, ispitanici su i procjene skrbničkog tereta iz perspektive pružatelja i primatelja filijalne brige. Nesigurni stilovi privrženosti odraslog djeteta bili su povezani s višim razinama samoprocijenjenog skrbničkog tereta, dok je kod izbjegavajuće privrženosti pronađena manja spremnost za pružanje brige roditelju u budućnosti. Izbjegavajuća privrženost konzistentno je negativno povezivana s brigom: čini se da osobe koje karakterizira ovaj stil privrženosti osjećaju nelagodu u bliskim odnosima, sklone su samostalnosti i iskazuju manju empatiju što smanjuje vjerojatnost pružanja, ali i traženja različitih oblika socijalne podrške (Feeney i Hohaus, 2001; Mikulincer i Shaver, 2008; Carpenter, 2001). S druge strane, anksiozna privrženost roditelja prediktor je izraženijeg očekivanja i traženja brige, ali i percipiranja skrbničkog tereta kod vlastitog djeteta, zbog čega autori naglašavaju i moguće negativne efekte dimenzije anksioznosti na dobrobit starije osobe koja se osjeća kao teret svojoj obitelji (Karantzas i sur., 2010).

Istraživanja efekata dimenzija privrženosti na traženje i pružanje raznih oblika socijalne podrške, uključujući i brigu za starije opetovano pokazuju kako su izbjegavajuće privržene osobe manje sklone traženju potpore u bliskim odnosima, dok su veze anksiozne privrženosti i traženja brige manje konzistentne. Mikulincer i Shaver (2008) raznolikost nalaza povezuju s osjećajem ambivalentnosti, odnosno rastrganosti između želje za zaštitom i sumnje u njenu dostupnost, karakterističnim za anksioznu privrženost. U skladu s ovim teorijskim objašnjenjima, u kontekstu brige za starije osobe, autori predviđaju da će ovi pojedinci u stanju povišenog stresa pojačano tražiti utjehu i sigurnost.

Istraživanja efekata privrženosti na uzorcima budućih skrbnika može doprinijeti proširivanju spoznaja sakupljenih na uzorcima odrasle djece koja već pružaju brigu svojim roditeljima. Ova istraživanja mogla bi objasniti osipanje koje se događa kada dio potencijalnih njegovatelja uspije izbjeći zadatke ove uloge, pasivno je ili aktivno prepuštajući drugim članovima obitelji. Također, nije za zanemariti i da dio skrbnika prihvaća ovu ulogu usprkos vlastitim preferencijama njenog izbjegavanja, jednostavno zbog nedostupnosti drugih izvora

socijalne potpore ili hitnoće potrebe roditelja (Paulson i Bassett, 2015). Istražujući anticipativnu, odnosno predviđenu filijalnu solidarnost, Sørensen, Webster i Roggman (2002) su upitali odraslu djecu da zamisle svoje ponašanje u situaciji bolesti roditelja, te su ispitali prediktivne efekte privrženosti. Polazeći od ranijih nalaza da sigurna privrženost predviđa veću spremnost na pristupanje novim situacijama, kao što to može biti i nova uloga skrbnika, te bolju emocionalnu samoregulaciju pri susretu s teškoćama, autori su pretpostavili da će sigurno privrženi odrasli vjerojatnije pokazati pripremljenost za ulogu skrbnika ostarjelog roditelja. Usporedbom grupe sigurno privrženih i kompozita nesigurno privrženih ispitanika, autori su doista pronašli razliku u osjećaju pripremljenosti za ulogu skrbnika, kao i u razini zadovoljstva pripremom i planiranjem brige. Ipak, nisu potvrđene hipoteze da su sigurno privrženi pojedinci doista i u višoj mjeri objektivno pripremljeni za buduću ulogu njegovatelja.

Paulson i Bassett (2015) su također provjerili efekte privrženosti na pripremljenost za pružanje brige roditelju na uzorku prospektivnih, odnosno mogućih budućih njegovatelja. Pripremljenost za brigu mjerena je stupnjem uključenosti osobe u ponašanja pripreme, poput informiranja o dostupnim izvorima pomoći ili o željama roditelja. U ovom istraživanju sigurna privrženost pokazala se prediktorom objektivne pripremljenosti djeteta za brigu o roditelju, no samo prije kontrole medijatorskih efekata filijalne dužnosti. Sigurno privržena odrasla djeca, mogla bi biti stoga sklonija internalizaciji norme filijalne dužnosti, te su posljedično pokrenula i poduzimanje potrebnih koraka pripreme za ulogu skrbnika (Paulson i Bassett, 2015). Dužnost, kao osjećaj osobne obveze da se pomogne roditelju u nevolji, vjerojatno se razvija socijalizacijom kulturalnih standarda za društveno odgovorno ponašanje. Pitanje je ipak, ima li filijalna dužnost i razvojnu komponentu (Gans i Silverstein, 2006), odnosno dolazi li do njenog rasta u određenoj razvojnoj fazi ili pojavom znakova slabljenja roditelja. Javlja se tako potreba za istraživanjem koncepta filijalne zrelosti, koji pretpostavlja promjenjivost odnosa roditelja i djece, te postupni razvoj filijalne dužnosti.

3.2.4. Efekti stilova privrženosti i preferencije primanja i pružanja socijalne podrške

Spremnost na primanje njege i podrške vlastitog djeteta u vremenima kada se starija osoba sve manje može osloniti na vlastite snage, primjer je specifične situacije u kojoj je stilovima privrženosti moguće predvidjeti spremnost oslanjanja na druge, odnosno na primanje različitih oblika socijalne podrške. Postavlja se pitanje postoje li oblici socijalne podrške koji manje od

drugih narušavaju potrebu za autonomijom i samostalnošću primatelja, odnosno oblici pružanja podrške koji zahtijevaju manje emocionalnog izlaganja i rizika za odbijanjem. Drugim riječima, može li se stilovima privrženosti starije osobe-primatelja brige predvidjeti koji bi oblik podrške za nju bio preferiran, odnosno postoje li oblici brige koje bi nesigurno privržen odrasla djeca bila spremnija pružiti?

Na neka od ovih pitanja pokušalo je odgovoriti Carpenterovo (2001) istraživanje odnosa privrženosti kćeri i oblika pružene brige majci u starosti. Kod nesigurno izbjegavajuće privrženih kćeri doista je pronađena slabija motivacija za ulaganje emocionalnog napora u odnos koji su ranije doživljavale kao bolan ili nepodržavajući. Slično, intervjuom anksiozno privrženih kćeri autor zaključuje da one češće pokazuju znakove bojažljivosti pri pružanju emocionalne podrške jer sumnjaju u vlastitu efikasnost i zaslugu da budu u podržavajućem odnosu s roditeljem. S druge strane privrženost kćeri ne predviđa razine pružene instrumentalne potpore. Ovaj nalaz u skladu je i s objašnjenjem nekih autora (Ikkink i sur., 1999; Mikulincer i Shaver, 2008) prema kojemu društvene i obiteljske norme olakšavaju dostupnost instrumentalne podrške starijoj osobi i u slučaju niže kvalitete odnosa roditelja i djeteta, istovremeno štiteći skrbnika od emocionalnih uloga koje zahtjeva pružanje drugih vrsta brige. Konkretno aktivnosti usmjerene na cilj zahtijevaju ponekad malo direktnog kontakta i mogu biti obavljene bez mnogo emocionalne razmjene, uz minimalne rizike odbacivanja, sukoba ili razočaranja, što može biti prihvatljivo i za nesigurno privržene (Carpenter, 2001).

Kod starijih roditelja primatelja filijalne njege Merz i Consedine (2009) naglašavaju kako vrsta primljene pomoći, emocionalne odnosno instrumentalne, djeluju na sliku o sebi primatelja pomoći i time posljedično i na njegovu psihološku dobrobit. Ovi autori su naime pronašli kako je primljena instrumentalna pomoć od vlastite djece negativno povezana s dobrobiti starije osobe, moguće zbog percepcije vlastite zavisnosti i prijetnje gubitka autonomije. S druge strane, primanje emocionalne podrške pozitivno je povezano s dobrobiti starije osobe, uz pozitivne moderatorske efekte odrasle privrženosti: čini se stoga da sigurno privržene starije osobe profitiraju više od nesigurnih od primljene emocionalne potpore svoje djece. Indirektni efekti privrženosti na zadovoljstvo životom preko percipirane društvene potpore potvrđuje i istraživanje Shahyada i sur. (2011). Ovi rezultati upućuju na postojanje preferiranih oblika brige kod osoba starije dobi koje je moguće predvidjeti njihovim ranije razvijenim obrascima privrženosti.

Pouzdana odnosa s drugima na koje se možemo osloniti u trenucima potrebe i koje karakterizira osjećaj sigurne privrženosti, prema Mikulinceru i Shaver (2008) ublažavaju osjećaj situacijski izazvane neugodnosti. U drugim istraživanjima autori argumentiraju povezanost sigurne privrženosti s mjerama zadovoljstva životom, subjektivne dobrobiti i mentalnog zdravlja (Mikulincer i Shaver, 2007). Zhou i Gao (2008) navode kako za neke ljude novac može predstavljati zamjenski izvor subjektivne dobrobiti i olakšanja u situacijama patnje u kojima nije prisutna društvena podrška. Istraživači privrženosti smatraju da ovakvo osjećanje karakterizira osobe izbjegavajuće privrženosti koje kroz posjedovanje materijalne sigurnosti mogu osigurati vlastitu autonomiju i ostati samodostatni. Ipak, ovi autori navode i niz istraživanja kojima pokazuju kako izbjegavajuće obrane i oslanjanje na zamjenske, sekundarne izvore ublažavanja stresa, poput materijalnih dobara, dugoročno ne pridonose psihološkoj dobrobiti (Mikulincer i Shaver, 2008). Longitudinalna empirijska provjera tek će otkriti ishode preferiranih oblika podrške na ishode poput psihološke dobrobiti ili zadovoljstva životom. U ovom istraživanju osvrnuti ćemo se ipak i na odnos očekivanja o brizi i zadovoljstva životom prospektivnih primatelja filijalne brige s obzirom na izraženost dimenzija privrženosti.

4. CILJ ISTRAŽIVANJA

Polazeći od spomenute potrebe ispitivanja prospektivnih pružatelja i primatelja filijalne solidarnosti (Paulson i Bassett, 2015), ovaj je rad usmjeren na istraživanje očekivanja o budućoj brizi odrasle djece za roditelje u starijoj dobi.

Cilj istraživanja je ispitati očekivanja o brizi za roditelja u starijoj dobi kod odraslih osoba u ulozi odrasle djece, kao i roditelja odrasle djece. Razlike u postojećim očekivanjima ispitanika u ove dvije različite uloge, biti će ispitane i s obzirom na neke demografske karakteristike koje su prethodna istraživanja izdvojila kao moguće odrednice pružene njege poput udaljenosti mjesta stanovanja (Podgorelec, 2008) ili broja maloljetne djece u kućanstvu (Hosseinpoor i sur., 2013)

Nadalje, cilj rada je provjeriti ulogu dimenzija privrženosti, anksioznosti i izbjegavanja, u predviđanju očekivanja o brizi kod ispitanika u ulozi odrasle djece, odnosno prospektivnih pružatelja brige i roditelja kao prospektivnih primatelja filijalne brige.

Posebno na uzorku odraslih osoba u ulozi djece i potencijalnih skrbnika roditelja u starijoj dobi, ovim istraživanjem će biti provjeren odnos razvojnog obilježja filijalne zrelosti i očekivanja o brizi za roditelja, s obzorom na privrženost članu obitelji.

Konačno, na uzorku roditelja starije dobi biti će ispitani efekti zdravstvenog stanja, očekivanja o brizi i dimenzija privrženosti na zadovoljstvo životom ili odnosom s djecom.

5. PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

5.1. Problemi

1. Ispitati razlike u očekivanju o filijalnoj brizi ovisno o ulozi ispitanika (roditelj/dijete) i spolu odraslog djeteta.
2. Na uzorku odrasle djece ispitati postojanje prediktivnih efekata demografskih varijabli (spol djeteta, udaljenost mjesta stanovanja, broju njegove maloljetne djece), dimenzija filijalne zrelosti i dimenzija privrženosti na očekivanja o brizi za roditelja u starijoj dobi.
3. Na uzorku roditelja odrasle djece ispitati postojanje prediktivnih efekata demografskih varijabli (bračni status roditelja, samoprocjena zdravstvenog stanja i udaljenost mjesta stanovanja) i dimenzija privrženosti na očekivanja o brizi.
4. Ispitati odnos zdravstvenog stanja, dimenzija privrženosti, očekivanja o brizi i zadovoljstva životom i odnosom s djecom kod ispitanika u ulozi roditelja te provjeriti predviđa li očekivanje o brizi kao oblik društvene podrške roditeljsko zadovoljstvo životom i odnosom s odraslom djecom povrh zdravstvenog stanja i dimenzija privrženosti.

5.2. Hipoteze

1. Postojati će razlike u očekivanju o brizi ovisno o ulozi ispitanika: roditelji će izražavati niže razine očekivanja o brizi u odnosu na ona izražena od strane odrasle djece. Postojati će razlike u očekivanjima o brizi ovisno o spolu: u uzorku odrasle djece, žene će izvještavati o višim razinama očekivanja o brizi za vlastitog roditelja u starosti.
2. Na uzorku odrasle djece demografske varijable, dimenzije privrženosti te dimenzije filijalne zrelosti bit će značajni prediktori očekivanja o brizi za roditelja u starijoj dobi.
 - a) Od demografskih varijabli ženski spol djeteta, manja udaljenost mjesta stanovanja i manji broj maloljetne djece u kućanstvu bit će značajni prediktori viših očekivanja o vlastitoj brizi.
 - b) Dimenzije privrženosti objasniti će udio očekivanja o brizi i povrh efekata demografskih varijabli. Anksioznost i izbjegavanje kod odrasle djece će biti negativni prediktori očekivanja o brizi za roditelja u starosti.
 - c) Dimenzije filijalne zrelosti će objasniti udio očekivanja o brizi i povrh efekata privrženosti. Dimenzija razumijevanja bit će pozitivan, a dimenzija udaljavanja negativan prediktor očekivanja o brizi za roditelja.
3. Na uzorku roditelja demografske varijable i dimenzije privrženosti će biti značajni prediktori očekivanja o filijalnoj brizi.
 - a) Od demografskih varijabli bračni status udovištva ili samca, niža procjena vlastitog zdravstvenog stanja i manja udaljenost mjesta stanovanja će biti pozitivni prediktori očekivanja o filijalnoj brizi.
 - b) Dimenzije privrženosti objasnit će udio očekivanja o brizi i povrh efekata demografskih varijabli. Dimenzija anksioznosti bit će pozitivan prediktor, a dimenzija izbjegavanja negativan prediktor očekivanja o filijalnoj brizi.
4. Očekuje se pozitivna povezanost zadovoljstva životom i zdravstvenog stanja, očekivanja o brizi i zadovoljstva odnosom s djecom te negativna povezanost zadovoljstva odnosom s djecom i izbjegavajuće dimenzije privrženosti. Očekivanja o brizi, dimenzije privrženosti i zdravstveno stanje roditelja imati će značajnu ulogu u predviđanju zadovoljstva životom i odnosom s djecom.

6. METODA

6.1. Ispitanici

U istraživanju su sudjelovala dva nezavisna uzorka ispitanika: 139 ispitanika upitnicima je pristupalo iz svoje roditeljske perspektive, odgovarajući na pitanja o svom odnosu i očekivanjima od jednog od svoje punoljetne djece. Ispitanici u ovoj skupini prosječne dobi od 70,59 godina ($sd=7,52$), od kojih je najmlađa osoba imala 48 a najstarija 86, većim dijelom su bile žene (68,3%), dok je u uzorku bilo 31,7% muškaraca. Upitnike o očekivanjima i odnosu s kćeri ispunjavalo je 62,2% ispitanika, dok ih je 37,8% odgovaralo u odnosu na sinove.

Obilježja odrasle djece koje su ispitanici u ovom uzorku procjenjivali jesu sljedeća: prosječna dob iznosila je 43,68 godina ($sd=8,08$), 77,6% ispitanika imalo je barem još jednog brata ili sestru, te je broj prvorođenih (44,1%) relativno ravnomjerno raspoređenu u uzorku u odnosu na drugorođene (40,5%) i trećerođene (13,5%).

Drugi nezavisni uzorak čini 236 ispitanika, od čega 158 žena i 74 (31,9%) muškaraca, prosječne dobi 41,46 ($sd=8,59$) godina u rasponu od 21 do 60 godina. Ispitanici u ovoj skupini u istraživanju su odgovarali iz uloge odraslog djeteta, izvještavajući o svom odnosu i očekivanjima o brizi za jednog od svojih živućih roditelja. Pri tome je 155 (65,4%) ispitanika usmjerilo svoje odgovore na majku, dok ih je 82 (34,6%) odgovaralo za oca. Među ispitanicima u ovoj skupini njih 191 (80,6%) i sami su bili roditelji, a 78,5% njih je bilo u radnom odnosu. Veći dio ispitanika, njih 90,3%, imalo je brata ili sestru. Od njih je 46,2% bilo prvorođenih, 37,7% drugorođenih, a 16,1% trećerođenih.

Radi boljeg razumijevanja obilježja dvaju uzoraka u Tablici 1 su prikazane njihove karakteristike bračnog i financijskog statusa, zdravstvenog stanja roditelja i broja maloljetne djece u kućanstvu odrasle djece. Samoprocjena vlastitog imovinskog statusa je normalno distribuirana, a zdravstveni status ispitanih roditelja odgovara onome koji su ispitanici u uzorku odrasle djece procijenili za svoje roditelje. S obzirom na bračni status, može se primijetiti kako 34,4% ispitanika u uzorku roditelja, zbog udovištva ili osobnog izbora, nema partnera od kojeg bi moglo očekivati određenu obiteljsku solidarnost u starijoj dobi.

Tablica 1. Deskriptivna obilježja uzoraka odrasle djece (N= 236) i roditelja (N= 139)

		Roditelji (%)	Djeca (%)
Status veze	Samac ili rastavljen/a	14	16,5
	U vezi	2,8	10,2
	Vjenčan/a	62,7	72,5
	Udovac/ica	20,4	0,8
Imovinski status	Iznad prosjeka države	19,1	16,9
	Prosječan	54,6	50,9
	Ispod prosjeka države	26,2	32,3
Zdravlje roditelja	Jako narušenog zdravlja	7,7	6,4
	Izraženi zdravstveni problemi	27,5	26,7
	Povremeni zdravstveni problemi	52,1	54,7
	Potpuno zdrav	12,7	12,3
Broj maloljetne djece u kućanstvu odraslog djeteta	0		47,7
	1		33,3
	2 i više		19

6.2. Instrumentarij

Korišteno je nekoliko upitničkih mjera od kojih je Skala filijalne zrelosti po prvi puta prilagođena na hrvatski jezik, a Skala očekivanja o brizi za starijeg roditelja posebno konstruirana za potrebe ovog istraživanja. Korištene mjere nalaze se u Prilozima.

6.2.1. Demografski podatci

Prikupljeni su neki demografski podatci: dob i spol, bračni status i zdravstveno stanje ispitanika i osobe za koju ispitanik odgovara u upitniku (roditelja ili djeteta), red rođenja odraslog djeteta te socioekonomski i poslovni status ispitanika. Ispitanici u ulozi odraslog djeteta upitani su i o broju i dobi njihove djece.

6.2.2. Mjera međugeneracijske solidarnosti

Uključena su pitanja kojima su Silverstein i Bengston (1997) ispitali nekoliko oblika međugeneracijske solidarnosti djece i roditelja: učestalost komunikacije roditelja i djeteta telefonom i uživo (asocijacijska solidarnost), udaljenost mjesta stanovanja djece i roditelja (strukturalna solidarnost), procjena sličnosti stavova (konsenzualna solidarnost) i bliskosti

odnosa (afektivna solidarnost), a otvorenim pitanjima ispitano je primaju li ispitanici, odnosno pružaju li neki oblik besplatne pomoći osobama u svojoj okolini (funkcionalna solidarnost). Od spomenutih, korišten je samo podatak trenutne strukturalne solidarnosti, odnosno dihotomna varijabla kojom se provjerava stanuju li odrasla djeca na udaljenosti unutar jednog sata vožnje od svojih roditelja.

6.2.3. Inventar iskustva u bliskim vezama – skraćena verzija

Brennan i sur. (1998) konstruirali su Inventar iskustava u bliskim vezama (eng. *Experiences in Close Relationship Inventory*) kojim je kroz 36 čestica samoprocjene, kombiniranih u skalama dviju dimenzija privrženosti, anksioznosti i izbjegavanja, moguće procijeniti dominantni tip privrženosti ispitanika – sigurni, odbijajući, zaokupljeni i plašljivi. Na hrvatskom jeziku dostupna je skraćena verzija Brennanovog Inventara zadovoljavajuće konstruktne valjanosti i zadržane strukture originalne skale (Kamenov i Jelić, 2003). Za potrebe ovog istraživanja korištena je inačica upitnika privrženosti prema članovima obitelji.

Zbog specifičnosti uzorka i problema istraživanja uvedene su dvije modifikacije u primjeni ove skale: za razliku od originalne verzije autorica Kamenov i Jelić (2003) u uputi je u ovom istraživanju specificiran odnos s jednim od članova obitelji na koji bi ispitanik treba usmjeriti pažnju pri davanju samoprocjena. Tako je za uzorak roditelja zahtjevu da ispitanik procijeni „ (...) kako se općenito osjeća u svojim odnosima s članovima obitelji (...)” dodano “ (...) s posebnim naglaskom na Vaš odnos s jednim od Vaše odrasle djece.”, odnosno s majkom ili ocem za drugi nezavisni uzorak.

Druga promjena uvedena je u samoj skali mjerenja. Dok originalan Inventar omogućuje procjenu na Likertovoj skali od 1 – uopće se ne slažem do 7 – u potpunosti se slažem, u ovom je istraživanju skala sužena na procjene od 1 do 5, čine je mogući raspon rezultata sužen na 9 – 45 po skali svake od dimenzija privrženosti. Ova odluka donesena je na temelju promatranja teškoća i pritužbi ispitanika starijih od 65 godina koji su Inventar ispunjavali u pilot primjeni u dva kluba umirovljenika. Odgovori ove skupine ispitanika bili su polarizirani, uglavnom 1 i 7 uz povremeni izbor srednje opcije, a neki su pri odgovaranju izvještavali o teškoćama u razlikovanju bliskih procjena, 2 i 3 ili 5 i 6. Samoinicijativno, ispitanici su izražavali negodovanje zbog ovako široke i za njih komplicirane skale, što je praćeno i češćim preskakanjem pojedinih čestica zbog umora.

Provjerom pouzdanosti dvaju skala u ovom istraživanju dobiveni su zadovoljavajući koeficijenti unutarnje konzistencije: za skalu anksioznosti Cronbach alfa iznosi .84, dok je za skalu izbjegavanja $\alpha=.86$. Eksploratornom faktorskom analizom glavnih komponenata s varimax rotacijom potvrđena je dvofaktorska struktura kojom je objašnjeno 43,12% varijance u uzorku ispitanika roditelja i 47,06% varijance u uzorku odrasle djece, odnosno 45,96% varijance za ukupni uzorak. Rezultati faktorske analize odgovaraju nalazima Kamenov i Jelić (2003) u proporciji objašnjene varijance i saturacijama čestica po faktorima.

Tablica 2. Prikaz koeficijenata unutarnje konzistencije po uzorcima

	Anksioznost	Izbjegavanje
Roditelji	,85	,72
Odrasla djeca	,81	,86

6.2.4. Skala filijalne zrelosti

Na temelju Nydeggerovog modela Birditt i sur. (2008) su konstruirali kraću mjeru filijalne zrelosti s dvije dimenzije – udaljavanja i razumijevanja. Dimenzije se razvijaju u razvojno različitim fazama života odraslog djeteta: udaljavanje započinje ranije i omogućuje djetetu da prođe kroz proces odvajanja od roditelja, percipirajući ga objektivnije, uviđanjem da i on ima određene slabosti. Razumijevanje nastupa naknadno, kada dijete razvije sposobnost da roditelja pojmi kao pojedinca s vlastitom životnom pričom i izvan uloge roditelja, odnosno sličnijeg prijatelju. Pri tome autori smatraju kako je dosizanje filijalne zrelosti karakterizirano visokim stupnjem razumijevanja roditelja, ali umjerenim razinama udaljavanja, jer više razine udaljavanja mogu biti znak lošije kvalitete odnosa ili nezrelosti odraslog djeteta.

Nakon provedene validacije, autori su odabrali 10 čestica koje čine konačnu verziju Upitnika filijalne zrelosti (Birditt i sur., 2008), prevedenog za potrebe ovog istraživanja na hrvatski jezik. Kao i u istraživanju Bruggena i sur. (2015) u kojemu je provedena prilagodba ove skale na nizozemski jezik, analizirani su odgovori ispitanika na ovim odabranim česticama. Zadatak ispitanika bio je procijeniti stupanj slaganja s navedenim tvrdnjama na Likertovoj skali od „1 – uopće se ne slažem“ do „4 – u potpunosti se slažem“.

Radi provjere slaganja faktorskih struktura pronađenih u prethodnim istraživanjima i hrvatskog prijevoda, provedena je provjera faktorske strukture Skale filijalne zrelosti metodom glavnih osi koja se preporučuje u slučajevima relativno malih inicijalnih komunaliteta, što znači da je i proporcija zajedničke varijance u česticama niska (Stevens, 2002; prema Field, 2009).

Primjenom Keiserovog kriterija prihvaćanja faktora čija je eigen vrijednost viša od 1, izlučena su 2 faktora koji zajednički objašnjavaju 50,70 % varijance. Za razliku od prethodnih istraživanja u kojima je pronađena umjereno niska korelacija među faktorima, korelacija dobivena kosokutnom Oblimin rotacijom nije bila značajna te je iznosila tek -,08. Stoga je ponovljena faktorska analiza s Varimax rotacijom, a u Tablici 3 su prikazane saturacije čestica na dva faktora.

Tablica 3. Sažetak rezultata eksploratorne faktorske analize Skale filijalne zrelosti prikazan matricom strukture

	Faktor 1	Faktor 2	Fit (unutar dimenzije)	Dimenzija prema Birditt i sur. (2008)
1. Kada imam neki problem, često se povjeravam ocu/majci i oslanjam na njegov/njen savjet	0,81	-0,03	,73	Razumijevanje
2. Puno mi znači kada mi se moj(a) otac/majka povjerava	0,74	-0,04	,59	Razumijevanje
4. Najtajnije misli i osjećaje povjeravam svom roditelju	0,73	-0,02	,64	Razumijevanje
6. Što sam stariji/a, primjećujem više sličnosti sa svojim ocem/majkom	0,68	0,05	,70	Razumijevanje
5. Moj(a) otac/majka ponekad me pita za savjet oko važnih pitanja	0,67	0,03	,46	Razumijevanje
3. Mog/ju oca/majku doživljavam više kao prijatelja nego kao roditelja	0,62	-0,17	,45	Razumijevanje
10. Moj(a) otac/majka ima neke iritantne navike	-0,14	0,76	,43	Udaljavanje
7. Bezobzira na to koliko volim svog/ju oca/majku, primjećujem da i on/a ima neke mane	0,00	0,64	,30	Udaljavanje
8. Moj(a) otac/majka je skoro savršen(a) (obrnuto kodirana)	-0,64	0,45	,30	Udaljavanje
9. Brine me da ću postati poput svog/je oca/majke	0,02	0,66	,28	Udaljavanje
Karakterističan korijen	3,48	1,59		
% objašnjene varijance	34,79	15,91		

Vidljivo je kako obrnuto kodirana čestica 8, koja je teorijski predstavnik dimenzije udaljavanja, ima više saturacije na faktoru koji okuplja čestice iz dimenzije razumijevanja. Provjerene su pouzdanosti unutarnje konzistencije dvaju dimenzija Upitnika filijalne zrelosti: za razumijevanje ona iznosi $\alpha=.83$, dok je za udaljavanje $\alpha=.54$. Odbacivanjem Čestice 8 pouzdanost dimenzije udaljavanja dodatno se smanjuje i ostaje nezadovoljavajuća, $\alpha=.49$. Stoga je čestica uključena i u daljnje analize kao dio ukupnog rezultata dimenzije udaljavanja, sukladno prijedlozima Bruggena i sur. (2015). Korelacija ukupnih rezultata dvaju dimenzija iznosi $r=-.24$ što je nešto niže od korelacija pronađenih u prethodnim istraživanjima.

Zaključno, faktorska struktura Upitnika filijalne zrelosti Birditta i sur. (2008) uglavnom je potvrđena, a unutarnja pouzdanost subskale razumijevanja bila je zadovoljavajuća. S druge strane, subskala udaljavanja imala je nisku pouzdanost, a Čestica 8 pokazuje i nejasne saturacije. Provjerom sadržaja ove čestice čini se da ona može biti dvostruko interpretirana, s jedne strane kao znak uvažavanja i prihvaćanja roditelja, što karakterizira filijalno razumijevanje, ili s druge strane, kao znak niske kritičnosti i nedostatka filijalnog udaljavanja. S obzirom na navedene manjkavosti Skale filijalne zrelosti, rezultati prikazani u nastavku promatrani su uvažavajući probleme pouzdanosti subskale udaljavanja, koja pokazuje veću nestabilnost i u prethodnim pokušajima prilagodbe skale na druge jezike (Bruggen i sur., 2015).

6.2.5. Skala očekivanja o brizi za starijeg roditelja

Za potrebe ovog istraživanja kreirana je Skala očekivanja o brizi za starijeg roditelja koja se sastoji od 17 čestica Likertovog tipa u kojima ispitanik procjenjuje stupanj slaganja s izraženim očekivanjem navedenog oblika potpore roditelju u starosti, od 1 (uopće se ne odnosi na mene) do 5 (u potpunosti se odnosi na mene) i teorijskim rasponom od 17 do 85. Sadržajno, 9 čestica je usvojeno iz prethodnih istraživanja Silversteina, Gans i Yung (2006) kojima su ispitane norme filijalne dužnosti u skladu s teorijom međugeneracijske solidarnosti. Preostalih 8 ponašanja, koja nisu obuhvaćena u spomenutom istraživanju, a predstavljaju relevantne domene filijalne solidarnosti, izdvojena su iz Upitnika očekivanja o brizi prema starijem roditelju Hamona i Bliesznera (1990) i formom prilagođena novoj skali. Skala sadrži i jedno dodatno pitanje višestrukog izbora (s mogućnosti odabira više opcija) u kojemu ispitanik izražava vlastita očekivanja o budućem obliku stambenog smještaja i njege starijeg roditelja među ponuđenim alternativama: (1) potražiti smještaj u domu, (2) angažirati stručnjaka za njegu u

kući/stanu roditelja, (3) djetetovo pružanje njege u kući/stanu roditelja ili (4) vlastitom domu, (5) ništa od navedenog, (6) nešto drugo ili opcija (7) nisam još razmišljao/la o tome.

Skala je pripremljena u dvije forme: u formi primijenjenoj na uzorku odrasle djece ispitanik izražava očekivanja o vlastitom budućem ponašanju prema roditelju i uključenosti u brigu o njemu. Druga forma namijenjena je ispitivanju očekivanja budućih primatelja filijalne brige, odnosno roditeljima, te se ispituju očekivanja koje ispitanik ima od konkretnog odraslog djeteta za koje odabire odgovarati.

Eksploratornom faktorskom analizom glavnih osi provjerena je faktorska struktura skale odvojeno za dva uzorka. Stevens (2002; prema Field, 2009) preporučuje upotrebu metoda ekstrakcije faktorske analize poput metode glavnih osi kada je broj čestica uključenih u analizu manji od 20, a komunaliteti nekih čestica su niži od 0.4, kao u ovom slučaju.

Na uzorku odrasle djece pronađena je jednofaktorska struktura kojom je objašnjeno 55,35% varijance. Saturacije pojedinih čestica na faktoru iznosile su između 0,86 i 0,61 uz izuzetak čestice „Rado bih da moj otac/majka i ja živimo zajedno“ čija saturacija iznosi 0,45., potencijalno i zbog njene forme koja odražava preferenciju, a ne očekivanje nekog budućeg stanja. Mjere unutarnje konzistencije na uzorku odrasle djece iznose $\alpha=0.95$.

Na uzorku roditelja istom metodom ekstrakcije, uz kosokutnu rotaciju pronađena je dvofaktorska struktura: prvi faktor objašnjava 35%, a drugi dodatnih 12,47% od ukupnih 47,48% varijance. Među faktorima je pronađena korelacija od -0,38. Veći broj čestica (9 od 17) pokazuje saturacije na oba faktora iznad 0,30, u matrici strukture koja u obzir uzima i korelaciju među faktorima. Čini se da prvi izlučeni faktor predstavlja roditeljsku potrebu za kontaktom i druženjem, te prihvaćanje djeteta kao izvora sigurnosti u trenucima potrebe. Drugi faktor s druge strane predstavlja potrebu za autonomijom i odbijanje filijalne žrtve. Radi razumljivosti, Faktoru 1 moguće je dodijeliti naziv Toplina i sigurnost, a za Faktor 2 (Ne)zavisnost. Pouzdanost unutarnje konzistencije za 10 čestica prvog faktora iznosi $\alpha=0,89$, dok je za 7 čestica drugog faktora $\alpha=0,82$. Podaci o saturacijama čestica na dvofaktorskoj strukturi prikazani su u Prilozima.

S obzirom na djelomično preklapanje čestica u dvofaktorskoj soluciji i pronađenu jednofaktorsku strukturu na uzorku odrasle djece, provedena je nova faktorska analiza s ciljanom solucijom na jednom faktorom. Ekstrahirani faktor objašnjavaju 34,75% ukupne varijance skale očekivanja o brizi odraslog djeteta za roditelja starije dobi. Saturacije pojedinih čestica na faktoru iznosile su između 0,81 i 0,37. Mjere unutarnje konzistencije jednofaktorske

strukture na uzorku roditelja iznose $\alpha=0.88$. S obzirom na zadovoljavajuću unutarnju pouzdanost i prihvatljive saturacije svih čestica u jednofaktorskoj strukturi, u analizama je očekivanje o brizi prikazano jednodimenzionalno, linearnom kombinacijom svih čestica skale.

6.2.6. Skala zadovoljstva životom, odnosom s djecom i odnosom s bračnim partnerom

Trima pitanjima s procjenom na skali Likertova tipa od 1 (uopće nisam zadovoljan) do 7 (u potpunosti sam zadovoljan) traženo je od ispitanika u uzorku roditelja odrasle djece da procijene svoje zadovoljstvo životom, odnosom sa svojom djecom i odnosom s bračnim partnerom.

6.3. Postupak istraživanja

Uzorak korišten u istraživanju bio je prigodan: dio ispitanika odazvao se na javni poziv preko klubova umirovljenika, a ispitivači su ispitanike pronalazili i na javnim prostorima, u susjedstvu, na radnom mjestu ili u vlastitoj obitelji. Ispitivanje upitnika provedeno je individualno, metodom papira i olovke i anonimno. Prije samog provođenja ispitivanja, ispitanicima je objašnjena svrha istraživanja uz kratku uputu, što je u pisanom obliku priloženo i upitnicima. Ispitanicima je najprije objašnjena svrha i tijekom istraživanja, osigurana im je anonimnosti i mogućnost odustajanja od popunjavanja upitnika u slučaju neugodnosti, te je naglašena važnost iskrenog odgovaranja. Odrasloj djeci po slučaju su ponuđeni upitnici koji su se odnosili na oca ili majku osim u slučaju kada su mogli odgovarati samo za jednog živućeg roditelja. S druge strane, ispitanici u ulozi roditelja imali su mogućnost odabrati jedno od svoje odrasle djece za koje će ispunjavati upitnike. Ispitanici roditelji odgovarali su na upitnike mjera privrženosti, skale očekivanja o brizi i demografske podatke referirajući na jedno od svoje djece (po vlastitom izboru), dok su odrasla djeca uz to ispunjavala i Skalu filijalne zrelosti za jednog od roditelja. Prosječno trajanje ispunjavanja upitnika bilo je 20 minuta.

7. REZULTATI

Prije obrade podataka provedena je analiza prosječnih odgovora ispitanika na korištenim mjerama. Rezultati su prikazani u Tablici 4.

Tablica 4. Prikaz deskriptivnih obilježja mjera korištenih u istraživanju na uzorcima odrasle djece (N= 236) i roditelja (N= 139)

Roditelji			Djeca		
M	<i>sd</i>	Raspon	M	<i>sd</i>	Raspon

Dob	70,59	7,52	48-88	41,46	8,59	21-60
Zdravlje roditelja	2,70	0,79	1-4	2,73	0,76	1-4
Očekivanje o brizi	59,14	13,26	29-83	68,55	12,61	17-85
Anksioznost	22,81	8,33	9-43	18,74	6,18	9-44
Izbjegavanje	19,90	6,37	3-35	21,30	6,97	9-42
Razumijevanje				14,81	3,84	6-24
Udaljavanje				10,66	2,25	4-16
Zadovoljstvo životom	4,91	1,48	1-7			
Zadovoljstvo odnosom s djecom	5,56	1,48	1-7			
Zadovoljstvo odnosom s partnerom*	5,30		1-7			

1,59

* 41,7% ispitanika nije moglo procijeniti zadovoljstvo partnerom zbog razvoda ili udovištva

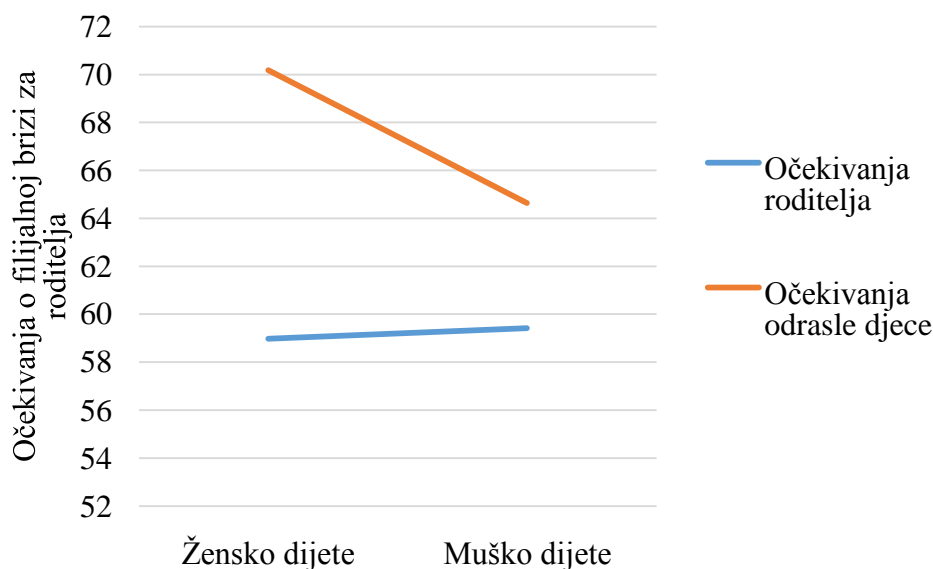
Procjene udaljenosti mjesta stanovanja također su uključene u daljnje analize: u uzorku ispitanika roditelja 58,7% ispitanih stanuje na udaljenosti unutar jednog sata vožnje od svoje odrasle djece, dok u uzorku ispitanika odrasle djece njih 84,4% stanuje na toj udaljenosti od svojih roditelja. Iz tablice je vidljivo da su procjene očekivanja o brizi za roditelja u starijoj dobi relativno visoke, posebno na uzorku odrasle djece. Procjene zadovoljstva životom, odnosom s djecom i partnerom također su relativno visoke s obzirom na teorijski raspon.

7.1. Ispitivanje razlika u očekivanjima o brizi za roditelja starije dobi ovisno o ulozi ispitanika i spolu odraslog djeteta

Kako bi provjerili razlike u očekivanju o filijalnoj brizi ovisno o ulozi ispitanika (roditelj/dijete) i spolu odraslog djeteta korištena je dvosmjerna analiza varijance. Pronađene su statistički značajne razlike u očekivanjima o brizi ovisno o ulozi ispitanika $F_{(1,362)}=32,62$, $p<0,01$: kod odrasle djece ($M=68,54$, $sd=12,61$) su pronađena značajno viša očekivanja u odnosu na ona koja su izrazili ispitanici roditelji ($M=59,14$, $sd=13,31$). Značajni efekti spola djeteta nisu pronađeni ($F_{(1,362)}=3,14$, $p>0,05$), ali se interakcija uloge i spola djeteta pokazala značajnom ($F_{(1,362)}=4,34$, $p<0,05$): ispitanice u ulozi odrasle kćeri ($M=70,18$, $sd=1,03$)

izražavaju viša očekivanja o vlastitoj brizi za roditelja od ispitanika u ulozi sinova ($M=64,64$, $sd=1,50$). Kod ispitanika u ulozi roditelja nisu pronađene razlike u izražavanju očekivanja o brizi odraslog djeteta, sina ($M=58,98$, $sd=13,24$) ili kćeri ($M=59,42$, $sd=13,55$). Interakcijski efekti prikazani su i Slikom 1. Treba ipak primijetiti kako su u ovom istraživanju ispitanici mogli sami odabrati za koje će od svoje djece odgovarati u upitnicima ukoliko ih imaju više. Kako je u uzorku roditelja veći dio ispitanika odgovarao za svoje kćeri (njih 62,2%), moguće je da su roditelji koji su odabrali odgovarati za sinove, a imali su i kćeri, već percipirali njihovu veću dostupnost te su time i njihova očekivanja možda viša.

Slika 1. Usporedba očekivanja o brizi odrasle kćeri ili sina iz perspektive dvaju skupina ispitanika

Kao posljednje pitanje Skale očekivanja o brizi za starijeg roditelja, ispitanicima u obje grupe postavljeno je pitanje o spremnosti na osiguranje ili prihvaćanje nekog od navedenih oblika smještaja i organizacije njege za roditelja u slučaju nemoći. Ponuđena su četiri oblika pomoći, opcija „ništa od navedenog“ te opcija „nisam još razmišljao o tome“, a ispitanici su imali mogućnost odabira jedne ili više ponuđenih opcija. U Tablici 5 prikazane su frekvencije i proporcije ispitanika u oba uzorka koji su navedenu opciju odabrali kao prihvatljivu.

Ispitanici u ulozi odrasle djece izrazili su relativno višu spremnost na pružanje tri oblika podrške (organizacije institucionaliziranog smještaja, angažiranje stručne pomoći i pružanja njege u roditeljskom domu), od onoga što su ispitanici u ulozi roditelja izdvojili da bi bili spremni tražiti od svoje djece. Sličnost se pronalazi u odabiru opcije pružanja odnosno primanja filijalne njege u kući ili stanu odraslog djeteta: približno trećina ispitanika u obje skupine navodi

ovu opciju kao prihvatljivu. U oba uzorka malen dio ispitanika nije spreman pružiti niti očekuje ikakav oblik angažmana odraslog djeteta u njezi roditelja u starijoj dobi. Konačno, može se primijetiti kako je većina djece i roditelja o ovoj temi već razmišljala, iako je moguće da je dio ispitanika odabrao posljednju opciju i kako se ne bi trebali izjasniti o preferenciji prethodnih.

Tablica 5. Prikaz frekvencija i postotaka ispitanika u dva uzorka prema odabiru opcije smještaja i njege roditelja kao prihvatljive

	Roditelji		Djeca	
	N	%	N	%
Smještaj u domu za starije i nemoćne osobe	45	31,5	123	51,9
Angažiranje stručnjaka za njegu u kući/stanu roditelja	40	28	121	51,1
Osobno pružanje njege u kući/stanu roditelja	43	30,1	129	54,4
Osobno pružanje njege u kući/stanu odraslog djeteta	12	8,4	85	35,9
Ništa od navedenog	3	2,1	3	1,3
Nisam još razmišljao o tome	45	31,5	57	24,1

7.2. Provjera prediktora očekivanja o brizi za roditelja starije dobi na uzorku odrasle djece

Prije ispitivanja druge hipoteze na uzorku odrasle djece provjerene su korelacije odabranih, teorijski relevantnih demografskih varijabli, dimenzija privrženosti i filijalne zrelosti te očekivanja o brizi. Nisu pronađene značajne korelacije između filijalnih očekivanja o brizi za roditelja i udovištva ili samačkog statusa veze roditelja, procijenjenog zdravstvenog stanja roditelja, broja braće i sestara odraslog djeteta ili njegovog reda rođenja. Korelacije očekivanja o brizi, psiholoških čimbenika i preostalih demografskih varijabli prikazane su u Tablici 6.

Tablica 6. Korelacije očekivanja odrasle djece o brizi za vlastite roditelje u starijoj dobi, demografskih varijabli i dimenzija privrženosti i filijalne zrelosti

	1	2	3	4	5	6
1. Spol odraslog djeteta	-0,21**	0,04	0,03	0,25**	-0,22**	0,03

2. Očekivanja o brizi za roditelja	1	0,19**	-0,08	-0,42**	0,56**	-
0,28**						
3. Broj maloljetne djece	1	-0,03	-0,02	0,08	0,07	
4. Anksioznost	1	0,13*	0,13*	0,25**		
5. Izbjegavanje	1	-0,57**		0,18**		
6. Razumijevanje		1	-0,24**			
7. Udaljavanje			1			

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$ Spol odraslog djeteta kao dihotomna varijabla kodiran je na sljedeći način: 1=muškarci, 0=žene

Iz korelacijske matrice vidljivo je kako dimenzija razumijevanja u značajnoj visokoj pozitivnoj korelaciji s ukupnim očekivanjima o brizi za roditelja, ali i u negativnoj korelaciji s dimenzijom izbjegavanja. Stoga su izračunate i parcijalne korelacije dimenzije izbjegavanja i očekivanja o brizi uz kontrolu efekata dimenzije razumijevanja te je dobivena značajna, ali niža korelacija $r = -0,15$, $p < 0.05$. S druge strane, parcijalna korelacija dimenzije razumijevanja i očekivanja o brizi uz kontrolu efekata dimenzije izbjegavanja iznosi $r = 0,43$, $p < 0.01$.

Kako bi se provjerilo jedinstveni doprinos ispitanih varijabli (demografskih, dimenzija privrženosti roditelju i filijalne zrelosti) u objašnjenju očekivanja odraslog djeteta o budućoj brizi za roditelja, provedena je hijerarhijska regresijska analiza. S obzirom na to da među demografskim varijablama od teorijskog interesa jedino spol odraslog djeteta i broj njegove maloljetne djece značajno korelira s kriterijem, ove varijable su uključene u prvom koraku analize. Dimenzije anksioznosti i izbjegavanja uključene su u drugom koraku kao relativno stabilna obilježja ispitanika, dok su dimenzije filijalne zrelosti razumijevanja i udaljavanja uključene u trećem koraku kao razvojne varijabla i indikatori trenutnog stava djeteta prema roditelju.

Primjenom Cookovog i Leverage kriterija pronađen je jedan *outlier* rezultat, ispitanica s niskim rezultatom i na dimenziji izbjegavanja i na dimenziji razumijevanja. Kako ovaj rezultat ne bi značajno utjecao na rezultate, izbačen je iz ponovljene regresijske analize. Rezultati regresijske analize su prikazani u Tablici 7.

Tablica 7. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za kriterijsku varijablu očekivanja o filijalnoj brizi za roditelja, provedene na uzorku odrasle djece

Prediktori	Očekivanja odrasle djece o brizi za roditelja u starijoj dobi			
	β	R ²	ΔR^2	F promjena
Korak 1		.08**		9,45**
Broj maloljetne djece	.13*			
Spol odraslog djeteta	-.10			
Korak 2		.25**	.17	23,41**
Anksioznost	-.07			
Izbjegavanje	-.14			
Korak 3		.39**	.14	24,11**
Razumijevanje	.41**			
Udaljavanje	-.15**			

ΔR^2 - doprinos pojedine grupe prediktora objašnjenju varijanci; R²- ukupni doprinos objašnjenju varijanci;

Prikazani su β koeficijenti iz zadnjeg koraka. * $p < .05$; ** $p < .01$

Provjereni su koeficijenti Tolerance i VIF zbog sumnje na problem s multikolinearnošću: koeficijenti Tolerance u rasponu su od 0,52 (za dimenziju razumijevanja) do 0,97 (za broj maloljetne djece), dok je VIF pronađen u rasponu od 1,03 do 1,91. Prema ovim indikatorima možemo zaključiti da podaci nemaju značajne probleme multikolinearnosti.

Kombinacija svih varijabli zajedno objašnjava 39% varijance očekivanja o brizi. Iako je u prvom koraku spol odraslog djeteta bio značajan prediktor, uvođenjem dimenzija privrženosti njeni efekti gube na značaju. U drugom koraku dimenzija izbjegavanja bila je značajan negativan prediktor kriterija, no uključivanjem filijalne zrelosti prestaje biti značajna, odnosno postaje granično značajna ($p=0,055$). Nakon kontrole efekata dimenzija privrženosti, dimenzije filijalne zrelosti dodatno objašnjavaju 17% varijance kriterija.

S obzirom na pronađeni doprinos dimenzije razumijevanja i pronađene korelacije iste s dimenzijama privrženosti provedena je provjera medijskih efekata razumijevanja na odnos dimenzije privrženosti izbjegavanja i kriterijske varijable očekivanja o brizi. Korištena je metoda Barona i Kennya (1986; prema Zhao, Lynch i Chen, 2010). Provedbom niza regresijskih analiza dobiveni su rezultati prikazani u Tablici 8.

Izbjegavanje kao nezavisna varijabla značajan je prediktor očekivanja o brizi, a direktan efekt iznosi $B=-0,80$ ($\beta=-0,45$, $p<0,01$). Kontrolom efekata razumijevanja izbjegavanje ostaje statistički značajni prediktor očekivanja o brizi, no efekt nezavisne varijable na zavisnu je smanjen nakon kontrole medijatora, što upućuje na postojanje djelomične medijacije. Indirektni efekt iznosi $r_{a*b}=-0,46$, a njegova značajnost potvrđena je Sobelovim testom ($z=-5,51$, $p<0,01$).

Tablica 8. Učinak izbjegavanja na razumijevanje i očekivanja o brizi: provjera medijacijskog efekta razumijevanja

	B	SE B	β
Korak 1: Kriterij: Očekivanja o brizi			
Prediktor: Izbjegavanje (c)	-0,80	0,10	-0,45**
Korak 2: Kriterij: Razumijevanje			
Prediktor: Izbjegavanje (a)	-0,33	0,03	-0,59**
Korak 3: Kriterij: Očekivanja o brizi			
Medijator: Razumijevanje (b)	1,40	0,22	0,43**
Prediktor: Izbjegavanje (c')	-0,36	0,12	-0,20**

* $p<.05$; ** $p<.01$

7.3. Provjera prediktora roditeljskih očekivanjima o brizi

Na uzorku roditelja odrasle djece ispitano je postojanje prediktivnih efekata demografskih varijabli i dimenzija anksioznosti i izbjegavanja na ukupna očekivanja o brizi. Prije provedbe regresijske analize provjerene su povezanosti među varijablama, a dobivene korelacije prikazane su u Tablici 9.

Tablica 9. Korelacije dimenzija privrženosti, nekih demografskih varijabli i ukupnog zadovoljstva životom i odnosom s djecom dobivene na uzorku roditelja

	2	3	4	5	6	7
	0,28**	-0,17*	0,24**	-0,09	0,17*	-0,08
1. Ukupna očekivanja o brizi						
2. Anksioznost	1	0,17*	-0,02	-0,42**	-0,39	-0,27**
3. Izbjegavanje	1	-0,17	-0,13	-0,22**	-0,05	
4. Stanovanje unutar jednog			1	-0,10	-0,22**	0,10 sata
5. Zadovoljstvo životom			1	0,64**	0,54**	
6. Zadovoljstvo odnosom s				1	0,45**	djecom
7. Zdravstveno stanje roditelja					1	

* $p<.05$; ** $p<.01$

Većina demografskih varijabli (imovinski status, bračni status, udovištvo, broj odrasle djece, spol i red rođenja djeteta za koje roditelj odgovara) nije značajno korelirana s ukupnim očekivanjima o brizi, uključujući i zdravstveno stanje kao mogući pokazatelj objektivne potrebe za socijalnom podrškom. Od demografskih podataka samo prostorna blizinom mjesta stanovanja roditelja i djece unutar jednog sata značajno korelira s ukupnim očekivanjem o brizi. Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kojom su provjereni prediktivni efekti koreliranih varijabli s ukupnim roditeljskim očekivanjima o brizi. Udaljenost mjesta stanovanja uključena je u prvom koraku analize kao kontrola demografskih podataka. Dimenzije anksioznosti i izbjegavanja uključene su u drugom koraku kao relativno stabilna obilježja ispitanika. Rezultati analize prikazani su u Tablici 10.

Tablica 10. Rezultati hijerarhijske regresijske analize efekata nekih demografskih obilježja i dimenzija privrženosti kao prediktora roditeljskih očekivanja o brizi

	Očekivanja roditelja o brizi odraslog djeteta Prediktori			
	β	R^2	ΔR^2	F promjena
Korak 1		.07**		8,69**
Stanovanje unutar jednog sata	0,23**			
Korak 2		.18**	.11	7,61**
Anksioznost	0.29**			
Izbjegavanje	-0.23**			

ΔR^2 - doprinos pojedine grupe prediktora objašnjenju varijanci; R^2 - ukupni doprinos objašnjenju varijanci; Prikazani su β koeficijenti iz zadnjeg koraka. * $p < .05$; ** $p < .01$

Kombinacijom varijabli objašnjeno je 18% varijance roditeljskih očekivanja o budućoj filijalnoj brizi. Udaljenosti prebivališta roditelja i djece značajan je pozitivan prediktor roditeljskog očekivanja o brizi: ukoliko dijete stanuje na udaljenosti unutar jednog sata roditeljska očekivanja o brizi su viša. Dimenzije privrženosti objašnjavaju 11% varijance kriterija povrh demografske varijable uključene u analizu. U skladu s postavljenom hipotezom, u drugom koraku dimenzija izbjegavanja bila je značajan negativan prediktor kriterija, dok je dimenzija anksioznosti bila značajan pozitivan prediktor.

7.4. Provjera prediktora roditeljskog zadovoljstva životom i odnosom s odraslom djecom

Kako je vidljivo iz korelacijske Tablice 9, ukupni rezultat na Skali očekivanja o brizi nije značajno povezan sa samoprocijenjenim zadovoljstvom životom ($r=-0,09$, $p>0,05$), dok je pozitivna korelacija sa zadovoljstvom odnosom s djecom niska, ali značajna ($r=0,17$, $p<0,05$). Od dimenzija privrženosti, anksioznost je značajno negativno povezana sa zadovoljstvom životom ($r=-0,42$, $p<0,01$), dok je dimenzija izbjegavanja značajno negativno povezana sa zadovoljstvom odnosom s djecom ($r=-0,22$, $p<0,01$). Zdravstveno stanje roditelja značajno je i pozitivno povezano i sa zadovoljstvom odnosom s djecom ($r=0,45$, $p<0,01$) i sa zadovoljstvom životom ($r=0,54$, $p<0,01$).

Kako očekivanja o brizi, koja predstavljaju središte interesa ovog rada, nisu značajno korelirana sa zadovoljstvom životom, prediktivni efekti ostalih varijabli nisu provjereni. S druge strane, provjereni su prediktivni efekti zdravstvenog stanja, udaljenosti mjesta stanovanja, dimenzije anksioznosti i ukupnih očekivanja o brizi na zadovoljstvo odnosom s djecom. Provedena je hijerarhijska analiza u kojoj je u prvom koraku uvedena samoprocjena zdravlja roditelja i udaljenost mjesta stanovanja, u drugom dimenzije anksioznosti i izbjegavanja, dok je ukupno očekivanje o brizi uključeno u trećem koraku.

Kako je vidljivo iz Tablice 11. prediktorima je ukupno objašnjeno 40% varijance zadovoljstva odnosom s djecom. Zdravstveno stanje roditelja i udaljenost mjesta stanovanja djeteta unutar jednog sata vožnje značajni su prediktori zadovoljstva odnosom s djecom i u prvom koraku je njima objašnjeno 25% varijance kriterija. Dimenzije privrženosti dodatno objašnjavaju 10% varijance kriterija. Ukupno očekivanje o brizi pokazalo se značajnim prediktorom kriterija, doprinosi objašnjenju 7% varijance kriterija pored dimenzija privrženosti, zdravstvenog stanja i udaljenosti mjesta stanovanja roditelja i djeteta.

Tablica 11. Rezultati hijerarhijske regresijske analize efekata dimenzija privrženosti i očekivanja o brizi kao prediktora zadovoljstva odnosom s djecom

Prediktori	Zadovoljstvo odnosom s djec		
	β	R^2	ΔR^2 F promjena
Korak 1		.25**	18,97**
Stanovanje unutar jednog sata	-.22**		

Zdravstveno stanje roditelja	.42**			
Korak 2		.33**	.10	9,14**
Izbjegavanje	-.12			
Anksioznost	-.32**			
Korak 3		.40**	.07	12,83**
Ukupna očekivanja o brizi	.28*			

ΔR^2 - doprinos pojedine grupe prediktora objašnjennoj varijanci; R^2 - ukupni doprinos objašnjennoj varijanci; Prikazani su β koeficijenti iz zadnjeg koraka. * $p < .05$; ** $p < .01$

7. RASPRAVA

Provedeno istraživanje ispitalo je ulogu dimenzija privrženosti i filijalne zrelosti kao psiholoških odrednica očekivanja o filijalnoj brizi za roditelja u starijoj dobi. Dvije su karakteristike ovog istraživanja koje ga razlikuju od prethodnih: dosadašnja istraživanja neformalne obiteljske brige za starije osobe provedena na domaćem uzorku ispitanika uglavnom su analizirala demografske (Petrač i sur., 2006) ili sociološke i ekonomske čimbenike (Podgorelec i Klempić, 2007, Podgorelec, 2008) dok je ispitivanje efekata psiholoških varijabli na međugeneracijsku obiteljsku solidarnost još relativno neistražena tema na domaćim prostorima. Nadalje, istraživanja prospektivnih, odnosno mogućih budućih primatelja ili pružatelja brige i dalje su rjeđa u odnosu na istraživanja uzoraka u kojima već postoji potreba za filijalnom njegom, a možda i odgovor na istu. Zanemarivanje prethodnih faza planiranja, unutarnjeg propitivanja, podrazumijevanje implicitnih dogovora i prepuštanje odluke trenutku potrebe odražava status ove teme kao obiteljskog, ali i društvenog tabua (Fowler i sur., 2013). Istraživanja ovih obiteljskih procesa mogu doprinijeti promociji paradigme aktivnog starenja, kao i pomoći u otkrivanju rizičnih skupina starijih osoba koje ne mogu računati na neformalnu podršku vlastitih obitelji. Provedena longitudinalna istraživanja ukazuju na vrijednost podataka o očekivanjima buduće obiteljske brige za starije osobe, stabilnost preferencija izbora njegovatelja i oblika filijalne brige (Pillemer i Suito, 2013), te povezanost realizacije ovih preferencija i psihološke dobrobiti starijih osoba (Suito i sur., 2014).

8.1. Razlike u očekivanjima o brizi ovisno o ulozi i spolu ispitanika

Rezultati analiza usporedbe očekivanja o filijalnoj brizi ovisno o ulozi ispitanika i spolu odraslog djeteta u skladu su s postavljenom hipotezom i prijašnjim istraživanjima. U prvim ispitivanjima očekivanja filijalne solidarnosti Hamona i Bliesznera (1990) ispitanici u ulozi njegovatelja u svim su ponašanjima iskazali veću spremnost na pružanje brige nego što su to očekivali primatelji filijalne brige. Opisi kulturalnih specifičnosti normi filijalne solidarnosti (Kawakami i Son, 2015) ističu kako ponekad starije osobe mogu izražavati preferencije prema formalnim oblicima dugoročne skrbi kako ne bi predstavljale teret svojim obiteljima. U ovom istraživanju ispitanici u ulozi roditelja su uglavnom izrazili povoljan stav prema formalnim oblicima zbrinjavanja: skoro trećina ispitanika smatra prihvatljivom opcijom smještaj u dom za starije i nemoćne, a 28% ih je zainteresirano za korištenje usluga stručnog osoblja u svom domu. Još jedna preferirana opcija jest i primanje povremene njege odraslog djeteta u vlastitom kućanstvu, što podrazumijeva i zadržavanje određene razine autonomije. Wenzel i Poynter (2014) su kvalitativnim analizama dijaloga sa starijim osobama izdvojili učestalost teme zavisnosti odnosno nezavisnosti od svog djeteta: navode primjere izražavanja potrebe za autonomijom i verbalnog odbacivanja normi filijalne odgovornosti, ponekad povezanog i s iskustvom osobnog skrbničkog tereta pri brizi za vlastite roditelje. Priznavanje potreba njege i ovisnosti o vlastitoj djeci zahtjeva redefiniranje vlastitog identiteta kao samostalne odrasle osobe, što predstavlja izazovan razvojni zadatak starije dobi (Mendonca i Fontaine, 2014). Konačno, u ovom istraživanju skoro trećina ispitanika u ulozi roditelja izjavljuje kako još nije razmišljala o obliku svog budućeg smještaja u slučaju potrebe: neki autori učestalost izbjegavanja teme budućnosti kod osoba starije dobi povezuju sa subjektivnom neugodom suočavanja sa slabljenjem svojih sposobnosti (Fowler i sur., 2013).

Opisi podvojenosti odnosno ambivalencije, istovremenog postojanja pozitivnih i negativnih emocija prema roditelju ili djetetu, učestalo se pronalaze pri istraživanju međugeneracijske solidarnosti. Objašnjenje za nalaze ovog istraživanja koji pokazuju da roditelji odrasle djece imaju niža očekivanja filijalne brige, moglo bi se pronaći upravo u njihovom osjećaju ambivalencije. Na to upućuje i pronađena dvofaktorska struktura Skale očekivanja o brizi za starijeg roditelja. Prvi faktor okuplja čestice koje opisuju ponašanja afektivne solidarnosti poput pružanja emocionalne potpore ili solidarnosti druženja povremenim posjetima, te se čini da su ispitanici u ulozi roditelja skloniji primanju ovih oblika brige. S druge strane, drugi faktor obuhvaća čestice koje uključuju žrtvovanje djetetovih osobnih sloboda, prilagodbu obiteljskih i poslovnih obveza ili čak očekivanje o suživotu koje

je i u drugim istraživanjima navedeno kao najmanje poželjan oblik filijalne solidarnosti (Hamon i Blieszner, 1990; Ikkink i sur., 1999). Osim što ova grupa čestica predstavlja zadatke koji zahtijevaju veći napor odraslog djeteta, te time i percepciju većeg skrbničkog tereta, ključ razumijevanja ovih čestica može biti i veća potrebitost roditelja: primjerice, situacije u kojima roditelju počinje trebati pomoć u kućanskim poslovima, obavljanju kupovine ili planiranju zdravstvene njege podrazumijevaju i određeni stupanj narušenosti njegove kompetencije i samodostatnosti.

Djelomično usporedive rezultate pronalaze Van der Pas, Van Tilburg i Knipscheer (2005) pri ispitivanju očekivanja o filijalnoj odgovornosti, odnosno normativnih vjerovanja o očekivanoj ulozi odrasle djece općenito u brizi za roditelje starije dobi. Čestice koje su autori koristili u istraživanju obuhvaćaju mnoga područja brige koja su spomenuta i kroz skalu korištenu u ovom istraživanju, u kojoj roditelji procjenjuju očekivanu odgovornost specifično svojega djeteta. U spomenutom istraživanju norme filijalne uloge koje su roditelji najviše isticali kao važne jesu norme afektivne solidarnosti, solidarnosti druženja i očekivanja vezana uz informiranje. Ponašanja koja uključuju ispunjenje ovih normi jesu pružanje emocionalne potpore, razgovori telefonom, zajedničko druženje u posebnim prilikama i zajedničke rasprave o važnim pitanjima – spomenuta ponašanja i u ovom su se istraživanju pokazala kao najvažnija očekivanja roditeljima odrasle djece, te su uglavnom više saturirana prvim faktorom. U istraživanju Van der Pas i sur. (2005) najmanje izražena je norma funkcionalne solidarnosti koja podrazumijeva i instrumentalnu pomoć odrasle djece poput primanja njihove financijske potpore, a niti ponašanja koja uključuju žrtvu, bilo poslovnu ili privatnu nisu smatrana prihvatljivim normama. Ponašanja žrtve su i u ovom istraživanju najmanje očekivana, dok je primanje financijske pomoći umjereno prihvatljivo i pokazuje nejasnu faktorsku strukturu. Autori spomenutog istraživanja konfirmatornom su faktorskom strukturom izlučili četiri faktora normi solidarnosti prema područjima brige – emocionalne, druženja, informiranja i funkcionalne solidarnosti, iako su neke čestice pokazale visoke saturacije i na više faktora. Iz ovoga je moguće zaključiti kako su roditeljska očekivanja o brizi vezana uz kontekst potrebe za brigom, te da je jedno ponašanje podrške moguće interpretirati iz roditeljske uloge na više načina – kao oblik instrumentalne potpore ili solidarnosti druženja, kao znaka topline odnosa ili smanjenja vlastite autonomije.

Na uzorku odrasle djece u ovom istraživanju pronađena su očekivanja o brizi za roditelje, viša nego ona na uzorku roditelja. Slične nalaze Hamon i Blieszner (1990) objašnjavaju Cicirellijevim (1993) pojmom filijalne anksioznosti, odnosno stanjem zabrinutosti ili straha od

predviđenog opadanja zdravlja i predviđenog gubitka roditelja. Doista, istraživanja zabrinutosti odrasle djece za vlastite roditelje pokazuju kako je upravo roditeljevo zdravlje najizraženiji predmet zabrinutosti (Hay, Fingerman i Lefkowitz, 2008). Prethodna istraživanja pokazuju da je zdravlje roditelja jednako važno odrasloj djeci srednje kao i mlade dobi, iz čega je moguće pretpostaviti rani razvoj filijalne anksioznosti, koji prethodi pojavi prvih znakova (dugoročnih) zdravstvenih problema roditelja. Kao razlog brige za roditeljevo zdravlje ispitanici su navodili zabrinutost za roditeljevo blagostanje, a ne za vlastitu sposobnost pružanja brige (Hay i sur., 2008). Silverstein i sur. (2002) navode kako je podrška pružena bolesnom roditelju s kojim odraslo dijete nema kvalitetan odnos i dalje viša od one koju djeca pružaju zdravim roditeljima s kojima imaju kvalitetan i topao odnos. Iz spomenutih istraživanja čini se da odrasla djeca kao potencijalni pružatelji brige za starijeg roditelja imaju snažne osjećaje filijalne odgovornosti ili filijalne anksioznosti, što može biti i objašnjenje visokih procjena očekivanja vlastitog pružanja brige roditelju, pronađenih u ovom istraživanju.

Treba ipak primijetiti kako u ovom istraživanju procijenjeno zdravstveno stanje roditelja nije bilo povezano s očekivanjima o brizi odrasle djece. Razlog tome mogla bi biti relativno mlada dob, kako ispitanika tako i roditelja za koje su oni odgovarali, te je moguće da zdravstvene tegobe roditelja još nisu bile pretjerano izražene. S druge strane, procjene vlastitog zdravlja kod osoba starije dobi često su precijenjene s obzirom na prisutnost realnih tegoba: prilagodbe ovih samoprocjena odraz su selektivnog preživljavanja i uvažavanja generacijskih razlika (Petrač i sur., 2006). Uključivanjem mjera funkcionalnih sposobnosti omogućila bi se objektivnija kontrola valjanosti ovih samoprocjena. Čini se da mehanizmi kojima percipirano zdravstveno stanje roditelja djeluje na filijalno pružanje brige nemaju iste efekte na očekivanu i planiranu brigu. Razumijevanje ove razlike između očekivane i pružene brige za starijeg roditelja zahtijevalo bi primjenu longitudinalnog nacrtu istraživanja.

Razlike u izraženosti očekivanja o brizi ovisno o spolu djeteta, prospektivnog pružatelja skrbi koje su pronađene u ovom istraživanju, na tragu su demografskih podataka o većoj uključenosti žena, kćeri ili snaha, u brigu o starijim osobama (WHO, 2015; Hosseinpoor i sur., 2013). Silverstein, Gans i Yang (2009) su u provedenom longitudinalnom istraživanju pronašli kako je pretvaranje normi filijalne odgovornosti u ponašanja brige za roditelja izraženije ako je njegovatelj žena, što je prema autorima u skladu i s kulturalnim razumijevanjem rodne podjele posla, u kojoj je uloga žene često vezana uz ponašanja njegovanja. Autori zaključuju kako se obiteljske vrijednosti koje se odnose na brigu o starijima uspješnije prenose na kćeri nego na sinove. Naime, u ovom istraživanju razlike u očekivanjima od kćeri i od sinova pronađene su

samo na uzorku odrasle djece, a ne i roditelja. Objašnjenje je s jedne strane moguće tražiti u samoj metodi istraživanja u kojoj su se roditelji izjašnjavali o svojim očekivanjima u odnosu za samo jedno dijete, a ne u usporedbi s drugom djecom. Također, nije poznat spol braće ili sestara odrasle djece za koju su odgovarali ispitanici u uzorku roditelja. Stoga je za ispitivanje razlike u očekivanju o brizi kćeri ili sina na uzorku odraslih roditelja potrebno prikupiti i dodatne podatke te ujednačiti uzorke i po drugim karakteristikama, što na ovom prigodnom uzorku nije bilo moguće učiniti.

8.2. Odrednice očekivanja odrasle djece o brizi za vlastite roditelje starije dobi - uloga dimenzija privrženosti i filijalne zrelosti

Suprotno postavljenoj hipotezi, udaljenost mjesta stanovanja nije se pokazala značajnim prediktorom očekivanja o brizi. Slično, niti većina demografskih obilježja odrasle djece poput reda rođenja, samačkog statusa veze ili procijenjenog zdravstvenog statusa koja se navode u nekim istraživanjima kao prediktori skrbničke uloge (Hosseinoor i sur., 2013; Pillemer i Suitor, 2013), nisu bila značajno korelirana s očekivanjima o brizi odrasle djece. Razlog tomu mogao bi biti i relativno mlada prosječna dob uzorka odrasle djece, čiji roditelji još nemaju realnu potrebu za njihovom brigom (Suitor i sur., 2014). Moguće je da ova obilježja djeluju na pružanje brige i skrbi u situaciji roditeljske nemoći, ali ne i na predviđenu, buduću brigu.

Pretpostavljeni negativan odnos broja maloljetne djece odraslog djeteta i njegovih očekivanja o brizi, nije potvrđen. Zanimljivo je kako je i u istraživanju Carpentera (2001) od mjerenih demografskih varijabli jedino ovo obilježje odraslih kćeri bilo značajan prediktor brige za majku u starijoj dobi. Broj maloljetne djece u ovdje prikazanom istraživanju bilo je također značajan, ali pozitivan prediktor očekivanja o brizi ispitanika u ulozi odrasle djece.

Prisutnost djece u kućanstvu može predstavljati izvor socijalne podrške pružatelju brige (Gopalan, Miller i Brannon, 2013) ili biti izvor razumijevanja roditeljske uloge i motivacije za reciprocitet. Ipak, nije zanemarivo niti da maloljetna djeca u kućanstvu mogu biti i izvor dnevnog opterećenja, pa tako Carpenter (2001) pronalazi da je ovo obilježje istovremeno i prediktor većeg skrbničkog tereta kćeri. Interpretacija ovog nalaza zahtjeva daljnja istraživanja koja će uključiti i razumijevanje uloge dobi maloljetnog djeteta te dinamike obiteljske podrške i razmjene.

Provjerom efekata dimenzija privrženosti na očekivanja o brizi odrasle djece pronađeni su rezultati u skladu s nalazima Karantzasa i sur. (2010): dimenzija izbjegavanja negativno je

povezana s kriterijem i predviđa niže razine očekivanja o brizi za vlastitog roditelja u starijoj dobi. S druge strane, dimenzija anksioznosti nije značajno korelirana s kriterijem i ne doprinosi njegovu objašnjenju. Uloga dimenzije anksioznosti često je kontroverzna: s jedne strane, negativan model sebe povezan je s osobnim distresom pri susretu s osobom u nevolji, nižim samopoštovanjem (Hart, Shaver i Goldenberg, 2005) i većim skrbničkim teretom, pa se pretpostavlja da zbog sumnje u vlastite sposobnosti i mogućnost roditeljskog odbijanja anksiozno privrženata djeca mogu biti slabije motivirana na pružanje brige. Prethodna istraživanja koja su razlikovala pružanje emocionalne i instrumentalne brige pokazuju da je anksiozna privrženost povezana samo s nižim stupnjem pružanja emocionalne, ali ne i instrumentalne brige (Karantzas i sur., 2010). Korištenom mjerom očekivanja o brizi, psihometrijski se nisu mogle razlikovati ove vrste filijalne brige, što predstavlja izazov za buduća istraživanja uloge dimenzije anksioznosti.

Rezultate ovog istraživanja koji ukazuju na negativne efekte dimenzije izbjegavanja potvrđuje i nalaz Sörensen i sur. (2002), koji su također pronašli kako samo pozitivan model drugih, a ne i pozitivan model sebe, predviđa veći broj aktivnosti pripreme za ulogu skrbnika ili njegovatelja starijeg roditelja. Prema ovim autorima, percepcija figura privrženosti, odnosno roditelja, kao brižnih i punih ljubavi, djeluje kao okidač brižnog ponašanja, odnosno recipročnosti. Djeca s izraženom dimenzijom izbjegavajuće privrženosti, čiji roditelji nisu odgovarali na njihove potrebe ili ih nisu podržavali, mogu biti manje spremna na pružanje brige starijem roditelju jer su psihološke nagrade za održavanje takvog odnosa slabije dostupne (Carpenter, 2001). Mikulincer i sur. (2005) navode kako je udaljavanje od osobe u nevolji općenito karakteristično za osobe izbjegavajuće privrženosti kao kognitivna i emotivna obrambena strategija.

Ovim istraživanjem po prvi je puta korištena skraćena mjera filijalne zrelosti za ispitivanje odnosa ovog razvojnog obilježja odrasle djece, privrženosti roditelju i očekivanja o brizi. Iz prikazanih rezultata je vidljivo kako dimenzije filijalne zrelosti daju dodatni značajan doprinos objašnjenju varijance očekivanja o brizi. Dimenzija razumijevanja značajan je pozitivan, a udaljavanja značajan negativan prediktor kriterija. Ipak, faktorskom analizom i provjerom pouzdanosti skale udaljavanja pronađeni su značajni problemi njene unutarnje konzistencije, što ukazuje na važnost opreza pri interpretaciji rezultata. Upitno je zašto rezultati ovog istraživanja pokazuju nestabilnost skale udaljavanja: raspon dobi ispitanika ovog istraživanja odgovara onome Bruggena i sur. (2015) zbog čega je teško pretpostaviti razliku u razvojnim obilježjima ispitanika. Koliko je socijalno poželjno odgovaranje uvjetovalo

spremnost ispitanika da izraze prepoznavanje mana svojih roditelja također je teško procijeniti. Provedba ponovljenog prijevoda i validacije Skale filijalne zrelosti mogla bi odgovoriti na neka od ovih pitanja.

Dodatne teškoće u interpretaciji ovih nalaza proizlaze i iz definicije visoke filijalne zrelosti kao spoja visokog razumijevanja i umjerenog, a ne niskog udaljavanja. Dimenziju udaljavanja koja razvojno nastupa prva i predstavlja preduvjet za kognitivno i emocionalno odvajanje od roditelja, Perrig-Chiello i Sturzenegger (2001) povezuju sa procesom sekundarne separacije i individuacije koji se odvija u adolescenciji. Stoga bi potreba odrasle djece da se odvoje od svojih roditelja mogla biti u suprotnosti s planovima o budućoj uključenosti u njihovu svakodnevicu i preuzimanjem odgovornosti za roditeljeve potrebe.

Dimenzija filijalne zrelosti razumijevanja u višoj je pozitivnoj korelaciji s očekivanjima o brizi te značajno doprinosi objašnjenju njene varijance i pored efekata izbjegavajuće privrženosti. Kako je ova dimenzija bila i u visokoj negativnoj korelaciji s dimenzijom izbjegavajuće privrženosti provjerena je njena medijacijska uloga u odnosu izbjegavanja i očekivanja o brizi. Pronađena djelomična medijacija pokazuje kako razvojno obilježje filijalne zrelosti, odnosno izraženo razumijevanje roditelja, može djelovati na odnos relativno stabilne odrasle privrženosti i očekivanja o budućem ponašanju brige prema roditelju u starijoj dobi. Pregledom čestica dimenzije razumijevanja moguće je primijetiti da one odražavaju pozitivan stav prema roditelju i težnju prema prijateljskom, ravnopravnom i recipročnom odnosu. Za ispitanike izbjegavajuće privrženosti, koji su u odrasloj dobi kroz udaljavanje stekli nezavisnost od svojih roditelja te teže ravnopravnosti svog odnosa s njima, briga za roditelja u starijoj dobi može predstavljati i priliku za vraćanje uloga, odnosno za izvršavanje svoje filijalne dužnosti (Stiens i sur., 2006). Ove zaključke moguće je sagledati i u kontekstu rezultata Mikulincera i sur. (2005) koji svojim eksperimentima pokazuju kako su osobe izbjegavajuće privrženosti motivirane za altruistično ponašanje ako iz toga mogu postići određenu psihološku dobit poput empatijske radosti. Ova egoistična motivacija za pomaganje manifestira se kao zadovoljstvo koje proizlazi iz spoznaje da je nekome pružena pomoć. S druge strane, upravo bi hipoteza o altruističnoj motivaciji za solidarnost u nrecipročnom odnosu Silversteinove i sur. (2002), mogla biti objašnjenje viših očekivanja (i ponašanja) brige odrasle djece izbjegavajuće privrženosti, koja možda u djetinjstvu nisu osjećala potrebnu podršku svojih roditelja, ali izražavaju razumijevanje njihove osobne povijesti i nedostataka.

8.3. Roditeljska očekivanja o brizi njihove odrasle djece - uloga dimenzija privrženosti

Hipoteza o povezanosti demografskih pokazatelja i dimenzija privrženosti s očekivanjima o brizi djelomično je potvrđena. Suprotno od očekivanog, u ovom istraživanju roditeljsko očekivanje o brizi nije bilo značajno korelirano s nizom demografskih obilježja koja identificiraju starije osobe rizične za smanjenu kvalitetu života (Čudina-Obradović i Obradović, 2004) poput samačkog statusa veze (uključujući i udovištvo) ili slabiji imovinski i zdravstveni status. Pozitivna korelacija pronađena je s podatkom o udaljenosti mjesta stanovanja roditelja i odraslog djeteta manjoj ili jednakoj jednom satu vožnje. Treba primijetiti kako su Silverstein i Bengston (1997) ovom česticom mjerili strukturalnu solidarnost odnosa odrasle djece i njihovih roditelja. Ukoliko se udaljenost mjesta stanovanja interpretira kao oblik trenutne solidarnosti odraslog djeteta prema roditelju, iz dobivenih podataka je moguće zaključiti da je trenutna solidarnost povezana i s očekivanjima o budućoj. Udaljenost mjesta stanovanja odrasle djece od roditelja sigurno je jedan od indikatora dostupnosti odraslog djeteta u slučaju potrebe.

Od dimenzija privrženosti, anksioznost je bila u pozitivnoj, a izbjegavanje u negativnoj korelaciji s roditeljskim očekivanjima o brizi. Provjereni su efekti tri korelirane varijable na objašnjenje kriterija očekivanja o brizi te su se udaljenost mjesta stanovanja i dimenzija anksioznosti pokazale kao pozitivni prediktori, dok je dimenzija izbjegavanja negativan prediktor očekivanja o brizi. Pozitivne efekte dimenzije anksioznosti na roditeljsko buduće traženje filijalne brige pronašli su u svom istraživanju i Karantzas i sur. (2010): čini se da su strah od odbijanja i zabrinutost povezani s potrebom traženja osiguranja u odnosima s bliskim osobama u okolini, poput odrasle djece, te time i višim traženjima i očekivanjima o budućoj brizi. Ovim istraživanjem pronađeno je i kako dimenzija anksioznosti predviđa i više razine norme filijalne odgovornosti kod starijih roditelja, odnosno vjerovanja da je dužnost odrasle djece da brinu o svojim roditeljima. Autori predlažu objašnjenje da anksiozno privrženi roditelji starije dobi mogu u većoj mjeri prihvaćati i naglašavati norme filijalne odgovornosti kako vi održali odnos sa svojom odraslom djecom, te da pod pritiskom osjećaja manje vrijednosti i potrebe za priznavanjem, mogu koristiti moralnu prisilu na ispunjavanje normativnih obveza.

Izbjegavajuća privrženost kod roditelja odrasle djece negativan je prediktor izraženih očekivanja o brizi, što je u skladu s postavljenom hipotezom. Na temelju dosadašnjih spoznaja o obilježjima izbjegavajuće privrženih osoba koje su, posjedujući negativnu sliku o drugima,

manje sklone traženju bliskih odnosa s drugima i međuzavisnosti (Mikulincer i sur., 2005), postavljena je hipoteza o negativnoj povezanosti izbjegavajuće privrženosti i očekivanja o brizi. Ipak, dosadašnja istraživanja nisu pronašla ovakve nalaze: iako su Karantzas i sur. (2010) u svom hipotetskom modelu pretpostavili negativan odnos izbjegavajuće privrženosti i traženja filijalne brige, efekti se nisu pokazali značajnima. Slično, Merz i Consedine (2009) su u istraživanju odnosa stilova privrženosti, primljene socijalne podrške i subjektivnog blagostanja pretpostavili da odbijajući stil privrženosti, koji karakterizira negativan model o drugima, moderira pozitivan odnos socijalne podrške i subjektivnog blagostanja. Čini se da zbog nedostatka povjerenja u druge i preferencije oslanjanja na sebe, niža očekivanja o brizi karakteriziraju roditelje izbjegavajućeg stila privrženosti. Ovaj nalaz može biti promatran uzimajući u obzir i relativno mladu prosječnu dob ispitanika u uzorku roditelja, od tek 70,59 godina ($sd=7,52$), koji se još ne nalaze u situaciji veće potrebe za brigom svoje odrasle djece, te stoga možda i više vrednuju održavanje vlastite autonomije

8.4. Roditeljska očekivanja o brizi njihove odrasle djece - efekti na zadovoljstvo odnosom s djecom

Posljednji problem ovog istraživanja odnosio se na provjeru odnosa dimenzija privrženosti, očekivanja o brizi i zadovoljstva životom ili odnosom s djecom ispitanika u ulozi roditelja. Negativna povezanost dimenzije anksioznosti i zadovoljstva životom u skladu je s prethodnim nalazima istraživanja (Shahyad i sur., 2011). Ipak, zadovoljstvo životom nije se pokazalo značajno povezanim s očekivanjima o brizi, te nije moguće potvrditi da je roditeljska očekivanja o budućem primanju solidarnosti svog odraslog djeteta uključeno u njihovu trenutnu procjenu zadovoljstva svojim životom. Stoga je dio posljednje hipoteze kojim se pretpostavlja da su očekivanja o brizi značajan prediktor zadovoljstva životom odbačen.

S druge strane, pronađena je niska, ali značajna povezanost očekivanja o brizi s procijenjenim zadovoljstvom odnosom s djecom. U idućim analizama provjereni su prediktivni efekti mjerenih varijabli na ovaj segment zadovoljstva životom. Zdravlje odraslog roditelja pozitivan je prediktor zadovoljstva odnosom s djecom, što je moguće i u vezi s objašnjenjem Shena i Yeatts (2013) da potreba za socijalnom podrškom koja proizlazi i iz zdravstvenih problema ima kompleksne efekte na zadovoljstvo životom, te da može imati negativne učinke na odnose s pružateljima skrbi i samopoštovanje primatelja. Pronađen je nadalje negativan odnos udaljenosti mjesta stanovanja i zadovoljstva odnosom s djecom. Kako su procjene

zadovoljstva odnosom s djecom u ovom istraživanju bile relativno visoke, ispitanici s nižim procjenama vjerojatnije su izražavali ambivalentnost, nego nezadovoljstvo odnosom s djecom. Birditt, Fingerman i Zarit (2010) su istražujući izvore roditeljske ambivalencije prema vlastitoj djeci, odnosno istovremeno postojanje pozitivnih i negativnih emocija prema djeci, istaknuli ulogu problema i uspjeha koje odrasla djeca imaju u roditeljskim očima: roditelji se češće osjećaju ambivalentno prema odrasloj djeci koja nisu dostigla uloge znakovite za nezavisnost, poput zaposlenja, obrazovanja ili braka. Moguće je da su ispitanici ovog istraživanja s nižom udaljenošću mjesta stanovanja, u koju se ubrajaju i oni koji žive u istom kućanstvu sa svojom djecom, procjenjuju svoje zadovoljstvo iz sličnih razloga ambivalentnim. Daljnja istraživanja trebala bi razjasniti ovaj nalaz.

Nadalje, pronađeno je i kako viši rezultati na dimenziji anksioznosti predviđaju manje zadovoljstvo odnosom s djecom. Čini se da su sumnja u dostupnost djeteta i strah od odbacivanja koji karakteriziraju anksioznu privrženost povezani s nižim zadovoljstvom roditelja ovim obiteljskim odnosom, za razliku od sigurne privrženosti koja olakšava prihvaćanje stanja odvojenosti od značajnih drugih (Mikulincer i sur., 2005). Konačno, pronađeno je da očekivanja o brizi predviđaju više zadovoljstvo odnosom s odraslom djecom i povrh efekata privrženosti. Slično prethodnim nalazima (Shahyad i sur., 2011; Shen i Yeatts, 2013) u kojima su pronađeni efekti primljene ili dostupne socijalne podrške na zadovoljstvo životom, ovim istraživanjem potvrđeni su efekti očekivanje filijalne brige, kao oblika socijalne podrške na zadovoljstvo odnosom s djecom.

8.4. Ograničenja i prijedlozi za buduća istraživanja

Provedeno istraživanje doprinosi razumijevanju uloge privrženosti i filijalne zrelosti u predviđanju očekivanja o brizi za starijeg roditelja kod odrasle djece, te prediktivne vrijednosti tih očekivanja na zadovoljstvo odnosom s djecom. Društvena korisnost istraživanja odrednica neformalne i dugoročne skrbi za starije osobe naglašava se u mogućnosti preventivnog prepoznavanja kako rizičnih skupina, tako i postojećih izvora društvene solidarnosti i mogućnosti javne podrške skrbnicima (Žganec i sur., 2007; Bađun, 2015). Ipak, određena ograničenja istraživanja moglo bi se ispraviti izmjenama izbora mjera i uzorka, što bi moglo doprinijeti boljem razumijevanju ove teme.

U prvom redu, iako uzorak korišten u ovom istraživanju svojom veličinom odgovara prethodnim istraživanjima (Merz i Consedine, 2009; Karantzas i sur., 2010; Paulson i Bassett, 2015), ujedno je i prigodan. Razumijevanje obiteljske brige o starijim osobama zahtjeva izbor

uzorka koji odgovara podacima o uvjetima stanovanja starijih osoba prema statističkim godišnjacima: dobno-spolna stratifikacija uzorka i kontrola mjesta i uvjeta stanovanja u urbanoj ili ruralnoj sredini trebale bi biti smjernice za izbor uzorka. Nadalje, u ovom je istraživanju zdravstveni status mjeran jednim pitanjem samoprocjene. Neka prethodna istraživanja koristila su mjere očuvanosti funkcionalnih sposobnosti u dnevnim aktivnostima, koje mogu biti točniji pokazatelj trenutnih potreba roditelja za brigom odrasle djece (Čudina-Obradović i Obradović, 2003; Europska komisija, 2015). Konačno, razumijevanje uloge obiteljskih odnosa i stilova privrženosti u predviđanju obiteljske solidarnosti zahtjeva pristup istraživanju koji provjerava odnos roditelja i djece iz obje perspektive, odnosno korištenje zavisnih uzoraka parova roditelja i djece, kao u istraživanjima Hamona i Bliesznera (1990) ili Birditta i sur. (2008). Ovim nacrtom bilo bi moguće provjeriti usklađenost ne samo procjena trenutne kvalitete odnosa i smjerova međugeneracijske solidarnosti, već i očekivanja o promjenama koje donosi budućnost. Također, longitudinalnim istraživanjem praćenja uzoraka mogli bi utvrditi koliko su očekivanja o brizi prediktivna za kasnije pružanje brige i njege roditelju u starijoj dobi. Takvim nacrtom mogla bi se utvrditi i uloga demografskih obilježja ispitanika koja u ovom istraživanju nisu značajno korelirala s očekivanjima o brizi, a prediktori su filijalnog skrbništva i skrbničkog tereta u prethodnim istraživanjima (Pillemer i Suitor, 2013).

Mjerenje očekivanja o pružanju brige kao što je provedeno u ovom ili istraživanju Van der Pas (2005) moglo bi biti opterećeno utjecajem socijalno poželjnog odgovaranja s obzirom na postojeće društvene norme o filijalnoj odgovornosti što uzrokuje i sistematično precjenjivanje stupnja očekivanja odrasle djece o vlastitoj odgovornosti kao njegovatelja starijeg roditelja. Uključivanje mjera normi filijalne dužnosti moglo bi doprinijeti kontroli ove pristranosti (Paulson i Bassett, 2015).

Na kraju, potrebno je osvrnuti se i na psihometrijsku valjanost i pouzdanost korištenih mjera. Za potrebe ovog istraživanja prevedena je s engleskog jezika Skala filijalne zrelosti (Birditt i sur., 2008), no za razliku od prilagodbe Bruggena i sur. (2015) nije testirana konvergentna ili divergentna valjanost ove verzije upitnika. Kod jedne od čestica koju autori sadržajno uključuju u dimenziju udaljavanja, faktorskom analizom pronađena je visoka saturacija na dimenziji razumijevanja što upućuje na potrebu revidiranja prijevoda i provedbe postupka validacije skale. Ovaj postupak trebalo bi primijeniti i na Skali očekivanja o brizi za roditelja u starijoj dobi kao u istraživanju Van der Pas i sur. (2005). Posebnu pozornost trebalo bi obratiti na verziju skale primijenjenu na uzorku roditelja odrasle djece. Ova verzija pokazala je stabilnost, osim na jednofaktorskoj, i na dvofaktorskoj strukturi. Ipak, pregledom saturacija

čestica na dvofaktorskoj strukturi uočava se da su neke čestice, poput one koja se odnosi na uključenost djeteta u planiranje buduće zdravstvene njege roditelja, podjednako predstavljene kroz oba faktora. Revidiranje i ujednačavanje rečeničnih formulacija u česticama te primjena ove skale na većem uzorku i njena validacija mogle bi doprinijeti kreiranju korisne skale za buduća istraživanja.

8. ZAKLJUČAK

Istraživanjem su ispitana neka obilježja očekivanja o brizi za roditelja u starijoj dobi. Pronađene su razlike u očekivanju o filijalnoj brizi između ispitanika koji su upitnike ispunjavali iz perspektive uloge roditelja i odrasle djece. Ispitanici u ulozi roditelja davali su značajno niže procjene očekivanja o filijalnoj brizi od ispitanika u ulozi odrasle djece. Na uzorku odrasle djece pronađena su značajno viša očekivanja o pružanju brige roditelju u starijoj dobi kod žena nego kod muškaraca.

Na uzorku odrasle djece ispitan je odnos dimenzija privrženosti i filijalne zrelosti s očekivanjima o brizi. Dimenzija anksioznosti nije značajno povezana s očekivanjima o brizi, dok je dimenzija izbjegavanja s njima u negativnoj korelaciji. Dimenzije filijalne zrelosti objašnjavaju udio varijance očekivanja o brizi nakon kontrole efekata izbjegavanja. Dimenzija filijalne zrelosti razumijevanje medijator je efekata dimenzije izbjegavanja na očekivanja odrasle djece o brizi za roditelja.

Na uzorku roditelja odrasle djece pronađeni su prediktivni efekti udaljenosti mjesta stanovanja i dimenzija privrženosti na očekivanja o brizi: stanovanje djeteta unutar jednog sata udaljenosti od roditelja i dimenzija anksiozne privrženosti pozitivni su prediktori očekivanja o brizi, dok je dimenzija izbjegavanja njihov negativni prediktor.

Očekivanja o brizi odraslog djeteta nisu se u ovom istraživanju pokazala povezanima sa zadovoljstvom životom. S druge strane, dimenzije privrženosti i udaljenost mjesta stanovanja djeteta unutar jednog sata vožnje značajni negativni prediktori zadovoljstva djecom. Također, roditeljska očekivanja o brizi objašnjavaju dio varijance zadovoljstva odnosom s djecom i nakon kontrole efekata privrženosti.

9. LITERATURA

1. Bađun, M. (2015). Neformalna dugotrajna skrb za starije i nemoćne osobe. *Newsletter – povremeno glasilo Instituta za javne financije*, 100, 1-9.
2. Bartholomew, K. i Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a fourcategory model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
3. Bengtson, V. L., Giarrusso, R., Mabry, J. B., i Silverstein, M. (2002). Solidarity, conflict, and ambivalence: Complementary or competing perspectives on intergenerational relationships? *Journal of Marriage and Family*, 64(3), 568-576.
4. Birditt, K. S., Fingerman, K. L. i Zarit, S.H. (2010). Adult children's problems and successes: implications for intergenerational ambivalence. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 65(2), 145–153.
5. Birditt, K. S., Fingerman, K. L., Lefkowitz, E. S. i Kamp Dush C. M. (2008). Parents perceived as peers: filial maturity in adulthood. *Journal of Adult Development*, 15, 1-12.
6. Bowlby, J. (1980). Attachment and loss: Vol.3. Loss, sadness and depression. New York: Basic Books.
7. Brennan, K. A., Clark, C. L., i Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult romantic attachment: An integrative overview. U J. A. Simpson i W. S. Rholes (Ur.), *Attachment theory and close relationships* (str. 46-76). New York: Guilford Press.
8. Bruggen, S. V., Bode, C., ten Klooster, P. M. i Lenferink, L. I. M. (2015). Reliability and validity of the Dutch translation of the Filial maturity measure in informal caregivers. *Journal of Adult Development*, 22(3), 138–147.
9. Carpenter, B. D. (2001). Attachment bonds between adult daughters and their older mothers: associations with contemporary caregiving *Journal of Gerontology: psychological sciences* 56b, (5), 257–266.
10. Chen, C. K., Waters, H. S., Hartman, M., Zimmerman, S., Miklowitz J.D. i Waters, E. (2013) The secure base script and the task of caring for elderly parents: implications for attachment theory and clinical practice, *Attachment & Human Development*, 15(3), 332-348.
11. Cicirelli, V. G. (1993). Attachment and obligation as daughter's motives for caregiving behavior and subsequent effects on subjective burden. *Psychology and Aging*, 8, 144–155.
12. Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2004). Psihosocijalne pretpostavke skrbi za stare ljude. *Revija za socijalnu politiku*. 11 (2), 177-192.

13. Del Corso, A. R., i Lanz, M. (2013). Felt obligation and the family life cycle: A study on intergenerational relationships. *International Journal of Psychology*, 48, 1196-1200.
14. European Commission (2015). *The 2015 ageing report – Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060)*. European economy 3, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
15. Feeney, J. A., i Hohaus, L. (2001). Attachment and spousal caregiving. *Personal Relationships*, 8, 21–39.
16. Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Sage publications.
17. Fowler, C., Fisher, L. C. i Pitts, M. J. (2014). Older adults' evaluations of middle aged children's attempts to initiate discussion of care needs. *Health communication*. 29(7), 717-727.
18. Gans, D. i Silverstein, M. (2006). Norms of filial responsibility for aging parents across time and generations. *Journal of marriage and family*, 68(4), 961-976.
19. Gopalan, N., Miller, M. M. i Brannon, L. A. (2013). Motivating adult children to provide support to a family caregiver. *Stress health*, 29, 345-348.
20. Hamon, R. R. i Blieszner, R. (1990). Filial responsibility expectations among adult childolder parent pairs. *Journal of Gerontology*, 45, 110-112.
21. Hart, J., Shaver, P. R. i Golenberg, J. L. (2005). Attachment, self-esteem, worldviews and terror management: evidence for a tripartite security system. *Journal of personality and social psychology*, 88(6), 999-1013.
22. Hay, E. L., Fingerman, K., L. i Lefkowitz, E. S. (2008). The worries adult children and their parents experience for one another. *International journal of ageing and human development*, 67 (2). 101-127.
23. Hosseinpoor, A. R., Bergen, N. i Chatterji, S. (2013). Socio-demographic determinants of caregiving in older adults of low- and middle-income countries. *Age and Ageing*, 42, 330-338.
24. Ikkink, K.K., Van Tilburg, T. i Knipscheer, K. (1999). Perceived Instrumental Support Exchanges in Relationships between Elderly Parents and Their Adult Children: Normative and Structural Explanations. *Journal of Marriage and Family*, 61(4), 831-844.
25. Kamenov, Ž. i Jelić M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustava u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6, 73-91.

26. Karantzas, G.C., Evans, L., i Foddy, M. (2010). The role of attachment in current and future parent caregiving. *Journal of gerontology: Psychological sciences*, 65b (5), 573-580.
27. Kawakami, A. i Son, J. (2015). "I don't want to be a burden": Japanese immigrant acculturation and their attitudes toward non-family-based elder care. *Ageing International*, 40 (3), 262-276.
28. Marcoen, A. (1995). Filial maturity of middle-aged adult children in the context of parent care: model and measures. *Journal of Adult Development*, 2, 125–136.
29. Mendonca, M. i Fontaine, A. M. (2014). The role maturity of parents of emerging adult children: validity of a parental maturity measure. *Journal of Adult Development*, 21, 116–128.
30. Merz, E. i Consedine, N. S. (2009). The association of family support and wellbeing in later life depends on adult attachment style, *Attachment & Human Development*, 11(2), 203-221.
31. Merz, E., Schuengel, C. i Schulze, H. (2007) Intergenerational solidarity: An attachment perspective. *Journal of Aging Studies*, 21, 175–186.
32. Mikulincer, M. i Shaver, P.R. (2007). Reflections on security dynamics: core constructs, psychological mechanisms, relational contexts, and the need for an integrative theory. *Psychological Inquiry*, 18(3), 197-209.
33. Mikulincer, M. i Shaver, P.R. (2008). "Can't Buy Me Love": An Attachment Perspective on Social Support and Money as Psychological Buffers, *Psychological Inquiry: An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 19(3-4), 167-173.
34. Mikulincer, M., Shaver, P.R., Gillath, O. i Nitzberg, R. A. (2005). Attachment, caregiving, and altruism: boosting attachment security increases compassion and helping. *Journal of personality and social psychology*, 89 (5). 817-839.
35. MSPM (2014). Strategija socijalne skrbi za starije osobe u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2014.-2016. Zagreb: Ministarstvo socijalne politike i mladih.
36. Paulson, D. i Basset, R. (2015). Prepared to care: adult attachment and filial obligation, *Aging & Mental Health*, 1-8, doi: 10.1080/13607863.2015.1072800.
37. Perrig-Chiello, P. i Sturzenegger, M. (2001). Social relations and filial maturity in middle-aged adults: contextual conditions and psychological determinants. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 34 (1), 21-27.

38. Petrak, O., Despot Lučanin, J. i Lučanin, D. (2006). Kvaliteta starenja - neka obilježja starijeg stanovništva Istre i usporedba s drugim područjima Hrvatske. *Revija za socijalnu politiku*, 13 (1), 37-51.
39. Petters, D., Waters, E., i Schönbrodt, F. (2010). Strange carers: Robots as attachment figures and aids to parenting. *Interaction Studies: Social Behaviour and Communication in Biological and Artificial Systems*, 11, 246-.
40. Pillemer, K. i Suitor, J. J. (2013). Who provides care? A prospective study of caregiving among adult siblings. *The Gerontologist*, 54 (4), 589–598.
41. Podgorelec, S. (2008). Ostarjeti na otoku: kvaliteta života starijega stanovništva hrvatskih otoka. *Migracijske i etničke teme*, 24 (3), 273–279.
42. Podgorelec, S. i Klempić, S. (2007). Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme*, 23 (1-2), 111–134.
43. Shahyad, S., Besharat, M. A., Asadi, M., Shir Alipour, A. i Miri, M. (2011). The Relation of Attachment and perceived social support with Life Satisfaction: Structural Equation Model. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 952–956.
44. Shen, Y. i Yeatts, D. E. (2013). Social support and life satisfaction among older adults in China: family-based support versus community-based support. *International journal of ageing and human development*, 77, 189-209.
45. Silverstein, M. i Bengtson, L. V. (1997). Intergenerational solidarity and the structure of adult child–parent relationships in American families, *American Journal of Sociology*, 103(2), 429-460.
46. Silverstein, M., Conroy, S. J., Wang, H., Giarrusso, R. i Bengtson, L. V. (2002). Reciprocity in parent–child relations over the adult life course. *Journal of Gerontology: social sciences*, 57(1), S3–S13.
47. Silverstein, M., Gans, D. i Yang F. M. (2006). Intergenerational Support to Aging Parents: The Role of Norms and Needs, *Journal of Family Issues*, 27, 1068-1084.
48. Smojver-Ažić, S., Martinac Dorčić, T. i Živčić-Bećirević, I. (2015). Attachment to parents and depressive symptoms in college students: the mediating role of initial emotional adjustment and psychological needs, *Psychological Topics*, 24(1), 135-153.
49. Sörensen, S. i Pinquart, M. (2001). Developing a measure of older adults' preparation for future care needs. *International journal of aging and human development*, 53(2), 137165.

50. Sörensen, S., Webster, J. D. i Roggman, L. A. (2002). Adult attachment and preparing to provide care for older relatives, *Attachment & Human Development*, 4 (1), 84-106.
51. Stiens G., Maeck L. i Stoppe G. (2006). Filial maturity as a predictor for the burden of demented parents' caregivers. *Z Gerontol Geriatr.* 39 (2), 120-125.
52. Strika, M. (2006). Perspektive međuodnosa solidarnosti, povjerenja i dobrovoljnosti u hrvatskom društvu. *Bogoslovska smotra*, 75 (4), 1153-1174.
53. Suitor, J. J., Gilligan, M., i Pillemer, K. (2013). The role of violated caregiver preferences in psychological well-being when older mothers need assistance. *The Gerontologist*, 53 (3), 388–396.
54. Suitor, J.J., Gilligan, M., Johnson, K. i Pillemer, K. (2014). How widowhood shapes adult children's responses to mothers' preferences for care. *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 69 (1), 95–102.
55. Van der Lee, J., Bakker, T. J., Duivenvoorden, H. J. i Dröes. H. J. (2014). Multivariate models of subjective caregiver burden in dementia: A systematic review. *Ageing Research Reviews* 15, 76–93.
56. Van der Pas, S., van Tilburg, T. i Knipscheer, K. (2005). Measuring older adults' filial responsibility expectations: exploring the application of a vignette technique and an item scale. *Educational and Psychological Measurement*, 65 (6), 1026-1045.
57. Wenzel, K. A. i Poynter, D. (2014). "I'm mother! I can take care of myself!": a contrapuntal analysis of older parents' relational talk with their adult children. *Southern Communication Journal*, 79 (2), 147-170.
58. World Health Organization (2015). *World report on ageing and health*. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. Luxembourg.
59. Zhao, X., Lynch, J. G. i Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: myths and truths about mediation analysis. *The Journal of Consumer Research*, 37 (2), 197-206.
60. Zhou, X. i Gao, D. (2008) Social support and money as pain management mechanisms, *Psychological Inquiry*, 19, 127-144.
61. Žganec, N., Rusac, S. i Laklija, M. (2007). Trendovi u skrbi za osobe starije životne dobi u Republici Hrvatskoj i u zemljama Europske unije. *Revija za socijalnu politiku*. 15 (2). 171-188.

